Copyright © A. K. Warder, 1965.

SANSKRIT PROSE READER

Vol. II

A. K. Warder

Department of East Asian Studies,
University of Toronto.
1965

LIBRARY
DEC - 9 1970
UNIVERSITY OF TORONTO

PK
669
W3
1965
v. 2
cop. 2

द्वितीयः पुस्तकः ।

विषयानुक्रमणिका ।

उपमितिभवप्रपञ्चा कथा (द्वितीयः प्रस्तावः) पृष्ठ १

कादम्बरी (महाश्वेतावृत्तान्तः) पृष्ठ ५७

सिद्धर्षिप्रणीता

उपमितिभवप्रपञ्चा कथा ।

अथ द्वितीयः प्रस्तावः ।

अस्तीह लोके सुमेरुरिवाकालप्रतिष्ठा नीरनिधिरिव महासत्त्वसेविता कल्याणपरम्परेव मनोरथपूरणी जिनप्रणीतप्रव्रज्येव सत्पुरुषप्रमोदहेतुः समरादित्यकथेवानेकवृत्तान्ता निर्जित-त्रिभुवनेव लब्धश्लाघा सुसाधुक्रियेवापुण्यैरतिदुर्लभा मनुजगतिर्नाम नगरी । सा च कीदृशी । उत्पत्तिभूमिर्धर्मस्य मन्दिरमर्थस्य प्रभवः कामस्य कारणं मोक्षस्य स्थानं महोत्सवानामिति । यस्यामुत्तुङ्गानि विशालानि विचित्रकनकरत्नभक्तिचित्राणि अतिमनोहारितया परमदेवाध्यासितानि मेरुरूपाणि देवकुलानि । यस्यां चानेकाद्भुतवस्तुस्थानभूतत्वेनापहसितामरनिवासाः क्षितिप्रतिष्ठिता-द्यनेकपुरकलिता भरतादिवर्षरूपाः पाटकाः अत्युच्चतया कुलशैलाकाराः पाटकपरिक्षेपाः । यस्याश्च मध्यभागवर्ती दीर्घतराकारो विजयरूपावपनपंक्तिभिर्विराजितो महापुरुषकदम्बसङ्कुलः शुभाशुभमूल्यानुरूपपण्यलाभहेतुर्महाविदेहरूपो विपणिमार्गः । यस्याश्च निरुद्धादित्यचन्द्रादिगति-प्रसरतयातीतः परचक्रलङ्घनाया मानुषोत्तरपर्वताकारः प्राकारः । तस्मात्परतो यस्यां विस्तीर्णगम्भीरा समुद्ररूपा परिखा । यस्यां च सदा विबुधाध्यासितानि भद्रशालवनादिरूपाणि नानाकाननानि । यस्यां च बहुविधजन्तुसङ्घातजलपूरवाहिन्यो महानदीरूपा महारथ्याः । यस्यां च समस्तरथ्यावताराधारभूतौ लवणकालोदसमुद्ररूपौ द्वावेव महाराजमार्गौ । यस्यां च महाराज-मार्गप्रविभक्तानि जम्बूद्वीपधातकीषण्डपुष्करवरद्वीपार्धरूपाणि वसन्ति त्रीण्येव पाटकमण्डलानि ।

यस्यां च लोकसुखहेतवः समुचितस्थानस्थायिनः कल्पद्रुमरूपा भूयांसः स्थानान्तरीयनृपतय इति ।

अपि च ।

तस्याः कः कोटिजिह्वोऽपि गुणसम्भारगौरवम् ।
शक्तो वर्णयितुं लोके नगर्याः किमु मादृशः ॥
यस्यां तीर्थकृतोऽनन्ताश्चक्रिकेशवसीरिणः ।
संजाताः संजनिष्यन्ते जायन्तेऽद्यापि केचन ॥
या चेह सर्वशास्त्रेषु लोके लोकोत्तरेऽपि च ।
अनन्तगुणसंपूर्णा दुर्लभत्वेन गीयते ॥
उच्चावचेषु स्थानेषु हिण्डित्वा श्रान्तजन्तवः ।
प्राप्ताः खेदविनोदेन लभन्ते यत्र निर्वृतिम् ॥
विनीताः शुचयो दक्षा यस्यां धन्यतमा नराः ।
न धर्ममपहायान्यन्नूनं चेतसि कुर्वते ॥
यस्यां नार्यः सदानार्यकार्यवर्जनतत्पराः ।
पुण्यभाजः सदा धर्मं जैनेन्द्रं पर्युपासते ॥
किं वात्र बहुनोक्तेन वस्तु नास्ति जगत्त्रये ।
तस्यां निवसतां सम्यक् पुंसां यन्नोपपद्यते ॥

सा हि रत्नाकरैः पूर्णा सा विद्याभूमिरुत्तमा ।
सा मनोनयनानन्दा सा दुःखौघविनाशिका ॥
साखिलाश्चर्यभूयिष्ठा सा विशेषसमन्विता ।
सा मुनीन्द्रसमाकीर्णा सा सुश्रावकभूषिता ॥
सा जिनेन्द्राभिषेकादितोषिताखिलभव्यका ।
सापवर्गाय भव्यानां सा संसाराय पापिनाम् ॥
जीवोऽजीवस्तथा पुण्यं पापाद्याः सन्ति नेति वा ।
अयं विचारः प्रायेण तस्यामेव विशेषतः ॥
यस्तस्यामपि संप्राप्तो नगर्यां पुरुषाधमः ।
न युज्यते गुणैर्लोकैः सोऽधन्य इति गण्यते ॥
तां विमुच्य न लोकोऽपि स्थानमस्तीह मानवाः ।
संपूर्णं यत्र जायेत पुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ १३ ॥

तस्यां च मनुजगतौ नगर्यामतुलबलपराक्रमः स्ववीर्याक्रान्तभुवनत्रयः शक्रादिभिरप्रतिहतशक्तिप्रसरः कर्मपरिणामो नाम महानरेन्द्रः ।

यो नीतिशास्त्रमुल्लंघ्य प्रतापैकरसः सदा ।
तृणतुल्यं जगत्सर्वं विलोकयति हेलया ॥
निर्दयो निरनुक्रोशः सर्वावस्थासु देहिनाम् ।

स चण्डशासनो दण्डं पातयत्यनपेक्षया ॥
स च केलिप्रियो दुष्टो लोभादिभिर्विवेष्टितः ।
नाटकेषु परां काष्ठां प्राप्तोऽत्यन्तविचक्षणः ॥
नास्ति मल्लो जगत्यन्यो ममेति मदविह्वलः ।
स राजोपद्रवं कुर्वन्न धनायति कस्यचित् ॥
ततो हास्यपरो लोकान् नानाकारैर्विडम्बनैः ।
सर्वान्विडम्बयन्नुच्चैर्नाटयत्यात्मनोऽग्रतः ॥
तेऽपि लोका महान्तोऽपि प्रतापमसहिष्णवः ।
तस्य यद्यदसौ वक्ति तत्तत्सर्वं प्रकुर्वते ॥

ततश्च ।

कांश्चिन्नारकरूपेण क्रोशतो वेदनातुरान् ।
नर्तयत्यात्मनः प्रीतिं मन्यमानो मुहुर्मुहुः ॥
यथा यथा महादुःखैर्विह्वलांस्तानुदीक्षते ।
तथा तथा मनस्युच्चैरुल्लसत्येष तोषतः ॥
कांश्चिद्दर्पोद्धुरो भूत्वा स इत्थं बत भाषते ।
भयविह्वलचित्तत्वादाज्ञानिर्देशकारकान् ॥
अरे रे तिर्यगाकारं गृहीत्वा रङ्गभूमिषु ।

कुरुध्वं नाटकं तूर्णं मम चित्तप्रमोदकम् ॥

ततश्च ।

काकरासभमार्जारमूषकाकारधारकाः ।
सिंहचित्रकशार्दूलमृगवेषविडम्बकाः ॥
गजोष्ट्राजबलीवर्दकपोतश्येनरूपिणः ।
यूकापिपीलिकाकीटमत्कुणाकारधारिणः ॥
अनन्तरूपास्तिर्यञ्चो भूत्वा तच्चित्तमोदनम् ।
ते नाटकं महाहास्यकारणं नाटयन्ति वै ॥
कुब्जवामनमूकान्धवृद्धबाधिर्यसंगतैः ।
तथान्यन्मानुषैः पात्रैर्नाटकं नाटयत्यसौ ॥
ईर्ष्याशोकभयग्रस्तैर्देववेषविडम्बकैः ।
विहितं नाटकं दृष्ट्वा स तुष्टो बत जायते ॥
तथा यथेष्टचेष्टोऽसौ पुनस्तानेव सुन्दरैः ।
आकारैर्योजयत्युच्चैर्लोकान्नाटककाम्यया ॥
विडम्ब्यमानास्ते तेन प्राणिनः प्रभविष्णुना ।
त्रातारमात्मनः कंचिन्न लभन्ते कदाचन ॥
स हि विज्ञापनातीतः स्वतन्त्रो यच्चिकीर्षति ।

तत्करोत्येव केनापि न निषिद्धो निवर्तते ॥

ततश्च ।

क्वचिदिष्टवियोगार्तं क्वचित्सङ्गमसुन्दरम् ।
क्वचिद्रोगभराक्रान्तं क्वचिद्दारिद्र्यदूषितम् ॥
क्वचिदापद्गतानेकसत्वसङ्घातदारुणम् ।
क्वचित्सम्यक्समुद्भूतमहानन्दमनोहरम् ॥
विलंघ्य कुलमर्यादां प्रधानकुलपुत्रकैः ।
अनार्यकार्यकारित्वात् क्वचिद्दर्शितविस्मयम् ॥
क्वचिदनुरक्तभर्तारं मुञ्चद्भिः कुलटागणैः ।
नीचगामिभिराश्चर्यं दधानं सुकुलोद्गतैः ॥
क्वचित् कृतचमत्कारं नृत्यद्भिर्हास्यहेतुभिः ।
स्वागमोत्तीर्णकर्तव्यासक्तपाषण्डमण्डलैः ॥
तदेवंविधवृत्तान्तप्रतिबद्धमनाकुलम् ।
संसारनाटकं चित्रं नाटयत्येष लीलया ॥
रागद्वेषाभिधानौ द्वौ मुरजौ तत्र नाटके ।
दुष्टाभिसन्धिनामा तु तयोरास्फालको मतः ॥
मानक्रोधादिनामानो गायनाः कलकण्ठकाः ।

महामोहाभिधानस्तु सूत्रधारप्रवर्तकः ॥
भोगाभिलाषसंज्ञोऽत्र नान्दीमङ्गलपाठकः ।
अनेकविब्बोककरः कामनामा विदूषकः ॥
कृष्णादिलेश्यानामानो वर्णकाः पात्रमण्डनाः ।
योनिः प्रविश्यत्पात्राणां नेपथ्यं व्यवधायकम् ॥
भयादिसंज्ञा विज्ञेयाः कौशिकास्तत्र नाटके ।
लोकाकाशोदरा नाम विशाला रङ्गभूमिका ॥
पुद्गलस्कन्धनामानः शेषोपस्करसञ्चयाः ।
इत्थं समग्रसामग्रीयुक्ते नाटकपेटके ॥
नानापात्रपरावृत्त्या सर्वलोकविडम्बनाम् ।
अपरापररूपेण कुर्वाणोऽसौ प्रमोदते ॥
किं वात्र बहुनोक्तेन नास्ति तद्वस्तु किंचन ।
यदसौ मनसोऽभीष्टं न करोति महानृपः ॥

तस्य चैवंभूतस्य त्रिगण्डगलितवनहस्तिन इव सर्वत्रास्खलितप्रसरतया यथेष्टचेष्टया विचरतो यथाभिरुचितकारिणः कर्मपरिणाममहानृपतेः समस्तान्तःपुरकुलतिलकभूता ऋतु-लक्ष्मीणामिव शरल्लक्ष्मीः शरल्लक्ष्मीणामिव कुमुदिनी कुमुदिनीनामिव कमलिनी कमलिनीना-मिव कलहंसिका कलहंसिकानामिव राजहंसिका बह्वीनां नियतियदृच्छाप्रभृतीनां देवीनां

मध्ये निजरूपलावण्यवर्णविज्ञानविलासलासादिभिर्गुणै रमणीयत्वेन प्रधानतमा कालपरिणतिर्नाम महादेवी । सा च तस्य नृपतेर्जीवितमिवात्यन्तवल्लभा आत्मीयचित्तवृत्तिरिव सर्वकार्येषु यत्कृतप्रमाणा सुमन्त्रिसंहतिरिव स्वयमपि किंचित् कुर्वता तेन प्रष्टव्या सुमित्रसन्ततिरिव विश्वासस्थानम्। किं बहुना । तदायत्तं हि तस्य सकलमाधिराज्यमिति । अत एव चन्द्रिकामिव शशधरो रतिमिव मकरध्वजो लक्ष्मीमिव केशवः पार्वतीमिव त्रिनयनस्तां कालपरिणतिं महादेवीं स कर्मपरिणामो महानरेश्वरो विरहकातरतया न कदाचिदेकाकिनीं विरहयति किं तर्हि सर्वत्र गच्छंस्तिष्ठंश्चात्मसन्निहितां धारयति । सापि च दृढमनुरक्ता भर्तरि न तद्वचनं प्रतिकूलयति । परस्परानुकूलतया हि दम्पत्योः प्रेम निरन्तरं संपद्यते नान्यथा । ततस्तथा वर्तमानयोस्तयोर्गाढं निरूढिमागतं प्रेम। विच्छिन्ना तद्विचलनाशङ्का । ततश्चासौ कालपरिणतिर्गुरुतया महाराजप्रसादस्योन्मादकारितया यौवनस्य तुच्छतया स्त्रीहृदयस्य चञ्चलतया तत्स्वभावानां कुतूहलहेतुतया तथाविधविडम्बनस्य सर्वत्र लब्धप्रसराहं प्रभवामीति मन्यमाना युक्ता सुषमदुःषमादिभिः शरीरभूताभिः प्रियसखीभिः परिवेष्टिता समयावलिकामुहूर्तप्रहरदिनाहोरात्रपक्षमासर्त्वयनसंवत्सरयुगपल्योपमसागरोपमावसर्पिण्युत्सर्पिणीपुद्गलपरावर्तादिना परिकरेण विविधकार्यकरणक्षमास्मि लोकेऽहमिति संजातोत्सेका तस्मिन्नेव कर्मपरिणाममहाराजप्रवर्तिते चित्रसंसारनाटके तस्यैव राज्ञो निकटोपविष्टा सती साहङ्कारमेव निमन्त्रयति । यदुत यान्येतानि योनिजवनिकाव्यवहितानि पात्राणि तिष्ठन्ति मद्वचनेन निर्गच्छन्तु शीघ्रमेतानि निर्गतानि चोपरुतरुदितव्यापाराणि गृह्णन्तु मातुः

स्तनं पुनर्धूलीधूसराणि रङ्गन्तु भूमौ पुनर्लुठमानानि पदे पदे परिष्वक्कन्तु चरणाभ्यां कुर्वन्तु मूत्रपुरीषविमर्दनबीभत्समात्मानं पुनरतिक्रान्तबालभावानि धारयन्तु कुमारतां क्रीडन्तु नानाविधक्रीडाविब्बोकैः अभ्यस्यन्तु सकलकलाकलापकौशलं पुनरतिलङ्घितकुमारभावान्यध्यासयन्तु तरुणतां दर्शयन्तु मन्मथगुरूपदेशानुसारेण सकलविवेकिलोकहास्यकारिणोऽनपेक्षितनिजकुलकलङ्काद्य-पायान् कटाक्षविक्षेपादिसारान् नानाकारविलासलासविशेषानिति प्रवर्तन्तां पारदार्यादिष्वनार्य-कार्येषु पुनरपगततारुण्यानि स्वीकुर्वन्तु मध्यमवयस्तां प्रकटयन्तु सत्त्वबुद्धिपौरुषपराक्रम-प्रकर्षं पुनरतिवाहितमध्यमवयोभावानि संश्रयन्तु जराजीर्णतां दर्शयन्तु वलीपलिताङ्गभङ्गकरण-विकलत्वमलजम्बालाविलशरीरतां समाचरन्तु विपरीतस्वभावतां पुनर्व्यवकलितसकलजीवितभावानि देहत्यागेन नाट्यन्तु मृतरूपतां ततः पुनः प्रविशन्तु योनिजवनिकाभ्यन्तरे अनुभवन्तु तत्र गर्भकलमलान्तर्गतानि विविधदुःखं पुनश्च निर्गच्छन्तु रूपान्तरमुपादाय कुर्वन्त्वेवमनन्त-वारान् प्रवेशनिर्गमनम्। तदेवं सा कालपरिणतिर्महादेवी तेषां संसारनाटकान्तर्गतानां समस्तपात्राणामवस्थितरूपेण क्षणद्वयमप्यासितुं न ददाति किं तर्हि क्षणे क्षणे वराकाणि तान्यपरापररूपेण परावर्तयति । किं च तेषां नृत्यतां यान्युपकरणानि पुद्गलस्कन्धनामानि पूर्वमाख्यातानि तान्यप्यतिचपलस्वभावतया सात्मनः प्रभुत्वं दर्शयन्ती क्षणे क्षणे ऽपरापर-रूपं भाजयति । तानि च पात्राणि किं क्रियते तत्र राजाप्यस्या वशवर्ती न चान्यो-ऽस्ति कश्चिदात्मनो मोचनोपाय इति विचिन्त्य निर्गतिकानि सन्ति । यथा यथा सा कालपरिणतिराज्ञापयति तथा तथा नानाकारमात्मानं विडम्बयन्तीति । किं च । कर्म-

परिणामादपि सकाशात्सा कालपरिणतिरात्मन्यधिकतरं प्रभुत्वमावेदयत्येव स्वचरितैः । तथाहि । कर्मपरिणामस्य संसारनाटकान्तभूतजन्तुसन्तानापरापररूपकरणगोचर इव प्रभावः । तस्याः पुनः कालपरिणतेः संसारनाटकव्यतिकरातीतरूपेष्वपि निर्वृतिनगरीनिवासिलोकेषु क्षणे क्षणे ऽपरापरावस्थाकरणचातुर्यं समस्त्येवेति । अतः सा संजातोत्सेकातिरेका किं न कुर्यादिति । तदेवमनवरतप्रवृत्तेन परमाद्भुतभूतेन तेन नाटकेन तयोर्देवीनृपयोर्विलोकितेन संपद्यते मनःप्रमोदः । तद्दर्शनमेव तौ स्वराज्यफलमवबुध्येते इति ।

तयोश्च तिष्ठतोरेवमन्यदा रहसि स्थिता ।
सहर्षं वीक्ष्य राजानं सा देवी तमवोचत ॥
भुक्तं यन्नाथ भोक्तव्यं पीतं यत्पेयमञ्जसा ।
मानितं यन्मया मान्यं साभिमानं च जीवितम् ॥
नास्त्येव तत्सुखं लोके यस्य नास्वादितो रसः ।
प्राप्तं समस्तकल्याणं प्रसादाद्देवपादयोः ॥
दृष्टं द्रष्टव्यमप्यत्र लोके यन्नाथ सुन्दरम् ।
किं तु पुत्रमुखं देव मया नाद्यापि वीक्षितम् ॥
यदि तद्देवपादानां प्रसादादेव जायते ।
ततो मे जीवितं श्लाघ्यमन्यथा जीवितं वृथा ॥

नरपतिरुवाच ।

साधु साधूदितं देवि रोचते मह्यमप्यदः ।
समदुःखसुखो देव्या वर्तेऽहं सर्वकर्मसु ॥

किं च ।

न विषादोऽत्र कर्तव्यो देव्या यस्मात्प्रयोजने ।
आवयोरेकचित्तत्वं यत्र तज्जायते ध्रुवम् ॥

कालपरिणतिरुवाच ।

चारु चारूदितं नाथैर्विहितो मदनुग्रहः ।
भविष्यतीत्थमेवेदं बद्धो ग्रन्थिरयं मया ॥
आनन्दजलपूर्णाक्षी भर्तुर्वाक्येन तेन सा ।
ततः संजातविश्रम्भा सतोषा समपद्यत ॥
अन्यदा पश्चिमे यामे रजन्याः शयनं गता ।
स्वप्ने कमलपत्राक्षी दृष्ट्वैवं सा व्यबुध्यत ॥
वदनेन प्रविष्टो मे जठरे निर्गतस्ततः ।
नीतः केनापि मित्रेण नरः सर्वाङ्गसुन्दरः ॥
ततो हर्षविषादाढ्यं वहन्ती रसमुत्थिता ।
तं स्वप्नं नरनाथाय साचचक्षे विचक्षणा ॥

नरपतिरुवाच ।

स्वप्नस्यास्य फलं देवि मम चेतसि भासते ।
भविष्यत्युत्तमः पुत्रस्तवानन्दविधायकः ॥
केवलं न चिरं गेहे तावके स भविष्यति ।
धर्मसूरिवचोबुद्धः स्वार्थसिद्धिं करिष्यति ॥

कालपरिणतिरुवाच ।

जायतां पुत्रकस्तावत्पर्याप्तं तावतैव मे ।
करोतु रोचते तस्मै यत्तदेव ततः परम् ॥
ततश्चाविरभूद्गर्भस्तं वहन्त्याः प्रमोदतः ।
अथ मासे तृतीयेऽस्याः संजातोऽयं मनोरथः ॥
अभयं सर्वसत्वेभ्यः सर्वार्थिभ्यो धनं तथा ।
ज्ञानं च ज्ञानशून्येभ्यश्चेद्दद्यच्छामि यथेच्छया ॥
तथाविधविकल्पं तं निवेद्य वरभूभुजे ।
संपूर्णेच्छा ततो जाता कृत्वेष्टं तदनुज्ञया ॥
अथ संपूर्णकालेन मुहूर्ते सुन्दरेऽनघा ।
सा दारकं शुभं सूता सर्वलक्षणसंयुतम् ॥

ततः ससम्भ्रममुपगम्य निवेदितं दारकस्य जन्म नरपतये प्रियनिवेदिकाभिधानया दासदारिकया । दत्तं च तेनाह्लादातिरेकसंपाद्यमनाख्येयमवस्थान्तरमनुभवता तस्यै

मनोरथाधिकं पारितोषिकं दानम् । दत्तश्चानन्दपुलकोद्भेदसुन्दरं देहं दधानेन महत्त-मानामादेशः । यदुत भो भो महत्तमाः देवीपुत्रजन्माभ्युदयमुद्दिश्य घोषणापूर्वकं दद्ध्वमनपेक्षितसारासाराधारविचाराणि महादानानि पूजयत गुरुजनं संमानयत परिजनं पूरयत प्रणयिजनं मोचयत बन्धनागारं वादयतानन्दमर्दलसन्दोहं नृत्यत यथेष्टमुद्दामतया पिबत पानं सेवध्वं दयिताजनं मा गृह्णीत शुल्कं मुञ्चत दण्डं आश्वासयत भीत-लोकं वसन्तु सुस्वस्थचित्ताः समस्ताः प्रजाः नास्ति कस्यचिदपराधगन्धोऽपीति । ततो यदाज्ञापयति देव इति विनयनतोत्तमाङ्गैः प्रतिपद्य संपादितं तद्राजशासनं महत्तमैः । निर्वर्तितो ऽशेषजनचमत्कारकारी जन्मदिनमहोत्सवः । प्रतिष्ठापितं च समुचिते काले दारकस्य नरनाथेन स्वचित्तेनैवं पर्यालोच्य यतोऽस्य गर्भावतारकाले जननी सर्वाङ्गसुन्दरं नरं वदनेन प्रविशन्तं दृष्टवती ततो ऽस्य भवतु भव्य-पुरुष इति नाम । ततस्तदाकर्ण्य देवी राजानमुवाच । देवाहमपि पुत्रकस्य किंचिन्नाम कर्तुमभिलषामि तदनुजानातु देव इति । नृपतिराह । देवि कः कल्याणेषु विरोधः अभिधीयतां समीहितमिति । ततस्तयोक्तं । यतोऽत्र गर्भस्थे मम कुशलकर्मकरणपक्षपातिनी मतिरभूत्ततोऽस्य भवतु सुमतिरित्यभिधानम् । ततो ऽहो क्षीरे खण्डक्षेपकल्पमेतद्देवीकौशलेन संपन्नं यद्भव्यपुरुषस्य सतः सुमतिरित्य-भिधानान्तरमिति ब्रुवाणः परितोषमुपागतो राजा विशिष्टतरं नामकरणमहोत्सवं कारयामास ॥

इतश्चास्ति तस्यामेव मनुजगतौ नगर्यामगृहीतसङ्केता नाम ब्राह्मणी । सा जनवादेन नरपतिपुत्रजन्मनामकरणवृत्तान्तमवगम्य सखीं प्रत्याह । प्रियसखि प्रज्ञाविशाले पश्य यच्छ्रूयते महाश्चर्यं लोके यथा कालपरिणतिर्महादेवी भव्यपुरुषनामानं दारकं प्रसूतेति । ततः प्रज्ञाविशालयोक्तं । प्रियसखि किमत्राश्चर्यम् । अगृहीतसङ्केताह । यतो मयावधारितमासीत् । किलैष कर्मपरिणाममहाराजो निर्बीजः स्वरूपेण इयमपि कालपरिणतिर्महादेवी वन्ध्येति । इदानीं पुनरनयोरपि पुत्रोत्पत्तिः श्रूयत इति महदेव तदाश्चर्यम् । प्रज्ञाविशालाह । अयि मुग्धे सत्यमगृहीतसङ्केतासि यतो न विज्ञातस्त्वया परमार्थः । अयं हि राजा अविवेकादिभिर्मन्त्रिभिरतिबहुबीज इति मा भूद्दुर्जनचक्षुर्दोष इति कृत्वा निर्बीज इति प्रकाशितो लोके । इयमपि महादेव्यनन्तापत्यजनयित्री तथापि दुर्जनचक्षुर्दोषभयादेव तैरेव मन्त्रिभिर्वन्ध्येति लोके प्रख्याप्यते । तथाहि । यावन्तः क्वचित्केचिज्जन्तवो जायन्ते तेषां सर्वेषामेतावेव देवीनृपौ परमवीर्ययुक्ततया परमार्थतया जननीजनकौ । अन्यच्च । किं न दृष्टं श्रुतं वा क्वचिदपि प्रियसख्या अनयोर्नाटकं पश्यतोर्यन्माहात्म्यम् । यदुत राजा समस्तपात्राणि यथेच्छया नारकतिर्यङ्नरामरगतिलक्षणसंसारान्तर्गतानेकयोनिलक्षप्रभवजन्तुरूपेण नाट्यति । महादेवी पुनस्तेषामेव महाराजजनितनानारूपाणां समस्तपात्राणां गर्भावस्थितबालकुमारतरुणमध्यमजराजीर्णमृतगर्भप्रविष्टनिष्क्रान्तादिरूपाण्यनन्तवाराः कारयतीति । अगृहीतसङ्केताह । प्रियसखि श्रुतमेतन्मया । किं तु यदि नाम कर्मपरिणामस्य राज्ञः समस्तपात्रपरा-

वर्तिने सामर्थ्यं कालपरिणतेर्वा महादेव्यास्तेषामेवापरापरावस्थाकरणे शक्तिः तत्किमेता-
वतैवानयोर्जननीजनकत्वं संभवति । प्रज्ञाविशालाह । अयि प्रियवयस्येऽत्यन्तमुग्धासि यतो
गौरपीहार्धकथितमवबुध्यते त्वं पुनः परिस्फुटमपि कथ्यमानं न जानीषे । यतः
संसार एवात्र परमार्थतो नाटकम् । तस्य च यौ जनकावेतौ परमार्थतः सर्वस्य
जननीजनकाविति । अगृहीतसङ्केताह । प्रियसखि यदि समस्तजगज्जननीजनकयोरपि
देवीनृपयोर्देव्या वन्ध्यात्वं नृपस्य निर्बीजत्वं दुर्जनचक्षुर्दोषभयादविवेकादिभिर्मन्त्रिभिः प्रख्या-
पितं लोके तत्किमित्यधुनायं भव्यपुरुषोऽनयोः पुत्रतया महोत्सवकलकलेन प्रकाशित इति ।
प्रज्ञाविशालाह । समाकर्णयास्य प्रकाशने यत्कारणम् । अस्त्यस्यामेव नगर्यां शुद्धसत्य-
वादी समस्तसत्त्वसङ्घातहितकारी सर्वभावस्वभाववेदी अनयोश्च कालपरिणतिकर्मपरिणामयो-
र्देवीनृपयोः समस्तरहस्यस्थानेष्वत्यन्तभेदज्ञः सदागमो नाम परमपुरुषः । अस्ति च
तेन सार्धं मम घटना । स चान्यदा दृष्टो मया सहर्षः । पृष्टो निर्बन्धेन
हर्षकारणम् । तेनोक्तम् । आकर्णय भद्रे यदि कुतूहलम् । येयं कालपरिणतिर्महादेवी
अनया रहसि विज्ञापितो राजा । यदुत निर्विण्णाहमनेनात्मनोऽलीकवन्ध्याप्रवादेन ।
यतोऽहमनन्तापत्यापि दुर्जनचक्षुर्दोषभयादविवेकादिभिर्मन्त्रिभिर्वन्ध्येति प्रख्यापिता लोके ममै-
वापत्यान्यन्यजनापत्यतया गीयन्ते । सोऽयं खेदजनिमित्तेन शाटकत्यागन्यायः । तदिदं
वन्ध्याभावलक्षणं ममायशःकलङ्कं क्षालयितुमर्हति देवः । ततो नृपेणोक्तम् । देवि
ममापि निर्बीजतया समानमेतत् । केवलं धीरा भव । लब्धो मयायशःपङ्क-

क्षालनोपायः । देव्याह । कतमोऽसौ । प्रभुराह । देवि अस्यामेव मनुजगतौ महाराजधान्यां वर्तमानाया भवत्या मन्त्रिमण्डलवचनमनपेक्ष्य प्रकाश्यते प्रधानपुत्रस्य जन्म । क्रियते महानन्दकलकलः । ततश्चिरकालरूढमप्यावयोर्निर्बीजत्ववन्ध्याभावलक्षणमयशःकलङ्कं क्षालितं भविष्यतीति । ततः सतोषया प्रतिपन्नं महाराजवचनं देव्या कृतं च यथालोचितं ताभ्यां । ततः प्रज्ञाविशाले योऽयं भव्यपुरुषो जातः स ममात्यन्तवल्लभः । अस्य जन्मनाहमात्मानं सफलमवगच्छामीत्यतो हर्षमुपागत इति । ततो मयोक्तम् । शोभनं ते हर्षकारणम् । ततोऽयमनेन कारणेन भव्यपुरुषो देवीनृपपुत्रतया प्रकाशित इति । अगृहीतसङ्केतयोक्तम् । साधु वयस्ये साधु सुन्दरमाख्यातं भवत्या नाशितो मे सन्देहः । यथा च त्वत्समीपमुपगच्छन्त्या मया हट्टमार्गे समाकर्णितो लोकप्रवादस्तथा देवीनृपयोः क्षालितमेवायशःकलङ्कमवगच्छामि । प्रज्ञाविशालयोक्तम् । किमाकर्णितं प्रियसख्या । तयोक्तम् । दृष्टो मया तत्र बहुलोकमध्ये सुन्दराकारः पुरुषः । स च सविनयं पृष्टः पौरमहत्तमैः । भगवन् य एष राजदारको जातः स कीदृग्गुणो भविष्यतीति । तेनोक्तम् । भद्राः शृणुत । समस्तगुणभारभाजनमेष वर्धमानः कालक्रमेण भविष्यतीति । अतो न शक्यन्तेऽस्य सर्वे गुणाः कथयितुम् । कथिता अपि न पार्यन्तेऽवधारयितुम् । तथापि लेशोद्देशतः कथयामि । भविष्यत्येष निदर्शनं रूपस्य निलयो यौवनस्य मन्दिरं लावण्यस्य दृष्टान्तः प्रश्रयस्य निकेतनमौदार्यस्य निधिर्विनयस्य सदनं गाम्भीर्यस्य

आलयो विज्ञानस्य आकरो दाक्षिण्यस्य उत्पत्तिभूमिर्दाक्ष्यस्य इयत्तापरिच्छेदः स्थैर्यस्य प्रत्यादेशगोचरो लज्जायाः उदाहरणं विषयप्रागल्भ्यस्य सद्भर्ता धृतिस्मृतिश्रद्धाविविदिषादि–सुन्दरीणामिति । अन्यच्च अनेकभवाभ्यस्तकुशलकर्मतया बालकालेऽपि प्रवर्तमानोऽयं न भविष्यति केलिप्रियः दर्शयिष्यति जने वत्सलतां समाचरिष्यति गुरुविनयं प्रकटयिष्यति धर्मानुरागं न करिष्यति लोलतां विषयेषु विजेष्यते कामक्रोधादिकमान्तरमरिषड्वर्गं नन्द–यिष्यति भवतां चित्तानीति । ततस्तदाकर्ण्य सभयं सहर्षं च दिशो निरीक्षमाणैस्तैर–भिहितम् । अहो विषमशीलतया समस्तजनविडम्बनाहेतुभूतयापि कालपरिणत्या कर्मपरिणामेन चेदमेकं सुन्दरमाचरितं यदाभ्यामस्यां सकलदेशविख्यातायां मनुजगतौ नगर्यामिष भव्यपुरुषः सुमतिर्जनितः । क्षालितान्येतज्जननेनाभ्यामात्मनः समस्तदुश्चरितान्यपुत्रत्वाख्यञ्चेति । तदिदं समस्तमवहितचित्तया मयाकर्णितम् । तत एव संजातो मे मनसि वितर्कः । कथं पुनरनपत्यतया प्रसिद्धयोर्देवीनृपयोः पुत्रोत्पत्तिः । को वैष पुरुषः सर्वज्ञ इव भविष्यत्कालभाविनीं राजदारकवक्तव्यतां समस्तां कथयतीति । ततश्चिन्तितं मया । प्रियसखीमेतद्द्वयमपि प्रश्नयिष्यामि । कुशला हि सा सर्ववृत्तान्तानाम् । तत्रापनीतो भवत्या प्रथमसन्देहः । साम्प्रतं मे द्वितीयमपनयतु भवती । प्रज्ञाविशालयोक्तं । वयस्ये कार्यद्वारेणाहमवगच्छामि स एव मम परिचितः परमपुरुषः सदागमनामा तदाचक्षाणोऽवलोकितो भवत्या । यतः स एवातीतानागतवर्तमानकालभाविनो भावान् करतलगतामलकमिव प्रतिपादयितुं पटिष्ठो नापरः । यतो विद्यन्तेऽस्यां मनुजगतौ

नगर्यामन्येऽपि तादृशा अभिनिबोधावधिमनःपर्यायकेवलनामानश्चत्वारः परमपुरुषाः । केवलं न तेषां परं प्रति प्रतिपादनशक्तिरस्ति । मूका हि ते चत्वारोऽपि स्वरूपेण । तेषामपि स्वरूपं सत्पुरुषचेष्टितमवलम्बमानः परगुणप्रकाशनव्यसनितया लोकसमक्षमेष एव सदागमो भगवानुत्कीर्तयति । अगृहीतसङ्केतयोक्तम् । वयस्ये किं पुनः कारणमेष राजदारकोऽस्य सदागमस्यात्यन्तवल्लभः । किं चैतज्जन्मनात्मानमयं सफलमवगच्छतीति श्रोतुमिच्छामि । प्रज्ञाविशालयोक्तम् । एष हि महापुरुषतया सततं परोपकारकरणपरायणः समस्तजन्तुभ्यो हितमाचरत्येव । केवलमेते पापिष्ठाः प्राणिनो नास्य वचने वर्तन्ते । ते हि न लक्षयन्ति वराका यदस्य भगवतो माहात्म्यम् । ततस्तेभ्यो हितमुपदिशन्तमप्येनं सदागमं केचिद् दूषयन्ति केचिदपकर्णयन्ति केचिदुपहसन्ति केचित्तदुपदिष्टाकरणशक्तिमात्मनो दीपयन्ति केचित्तद्वचनाद् दूरत एव त्रस्यन्ति केचित्तं प्रतारकधिया शङ्कन्ते केचित्तद्वचनमादित एव नावबुध्यन्ते केचित्तद्वचनं श्रुतमपि न रोचयन्ति केचित्तद्रोचितमपि नानुतिष्ठन्ति केचिदनुष्ठानमधिकृतमपि पुनः शिथिलयन्ति । ततश्चैवं स्थिते नास्य सम्यक् संपद्यते परोपकारकरणलक्षणा समीहितसिद्धिः । ततोऽयमनया सततं प्राणिनामपात्रतया गाढमुद्वेजितः । भवत्येव हि सद्गुरूणामपि निष्फलतया कुपात्रगोचरो महाप्रयासश्चित्तखेदहेतुः । अयं तु राजदारको भव्यपुरुष इति पात्रभूतोऽस्य प्रतिभासते । भव्यपुरुषः सन्नपि यदि दुर्मतिः स्यात् ततो न पात्रतां लभेत । अयं तु राजदारको यतः सुमतिरतः पात्रभूत एवेति

कृत्वामुष्य सदागमस्यात्यन्तवल्लभः । अन्यच्च । अयं सदागमो मन्यते । यतोऽस्य दारकस्यैवंरूपतया जनकत्वादेव सुन्दरः कर्मपरिणामः। जननीत्वादेव चानुकूला कालपरिणतिः। ततोऽयं विमुक्तबालभावः सुन्दरतया निजस्वभावस्य प्रत्यासन्नतया कल्याणपारम्पर्यस्य प्रमोदहेतुतयैवंविधपुरुषाणां मद्दर्शनस्य मामुपलभ्य नियमेनास्य भविष्यति मनस्येवंविधो वितर्कः । यथा सुन्दरेयं मनुजगतिर्नगरी यस्यामेष सदागमः परमपुरुषः प्रतिवसति । ममाप्यस्ति प्रायेण योग्यता काचित्तथाविधा यया तेन सह मीलकः संपन्नः । ततोऽमुं परमपुरुषं विनयेनाराध्यास्य सम्बन्धि ज्ञानमभ्यस्यामि । ततो मदनुकूलत्वाज्जननीजनकयोस्ताभ्यां समर्पितो भविष्यति ममैष शिष्यः । ततोऽहमस्य संक्रामितनिजज्ञानः कृतकृत्यो भविष्यामीति बुद्ध्यायं सदागमोऽस्य सुमतेर्भव्यपुरुषस्य जन्मना सफलमात्मानमवगच्छतीति । अत एव संजातपरितोषतया जनसमक्षं राजदारकगुणानेव वर्णयति ॥ अगृहीतसङ्केतयोक्तम् । प्रियसखि किं पुनरस्य भगवतः सदागमस्य माहात्म्यं यदैते पापिष्ठसत्वा नावबुध्यन्ते ऽनवबुध्यमानाश्च नास्य वचने वर्तन्त इति । प्रज्ञाविशालयोक्तम् । वयस्ये समाकर्णय । य एव सर्वत्रानिवारितशक्तिप्रसरः कर्मपरिणामो महाराजो यथेष्टचेष्टया संसारनाटकमावर्तयमानः सततमीश्वरान्दरिद्रयति सुभगान्दुर्भगयति सुरूपान् कुरूपयति पण्डितान्मूर्खयति शूरान् क्लीबयति मानिनो दीनयति तिरश्चो नारकयति नारकान्मनुष्ययति मनुष्यान्देवयति देवान् पशुभावमानयति नरेन्द्रमपि कीटयति चक्रवर्तिनमपि द्रमकयति दरिद्रादीनीश्वरादिभावान्

प्रापयति किं बहुना यथेष्टं भावपरिवर्तनं विदधानो न क्वचित्प्रतिहन्यते । अयमप्यस्य भगवतः सदागमस्य सम्बन्धिनोऽभिधानादपि बिभेति गन्धादपि पलायते ।

तथाहि । तावदेव कर्मपरिणाम एतान्समस्तलोकान्संसारनाटकविडम्बनया विडम्बयति यावदयं सदागमो भगवान्न हुंकारयति । यदि पुनरेष हुंकारयेत्ततो भयातिरेकत्रस्तसमस्तगात्रो महासमरसङ्कटे कातरनर इव प्राणान् स्वयमेव समस्तानपि मुञ्चेत् । मोचिताश्चानेनामुष्मादनन्ताः प्राणिनः ॥ अगृहीतसङ्केतयोक्तम् । ते किमिति न दृश्यन्ते । प्रज्ञाविशालाह । अस्ति कर्मपरिणाममहाराजभुक्तेरतिक्रान्ता निर्वृतिर्नाम महानगरी । ततस्ते सदागमहुङ्कारेण कर्मपरिणाममप्रभवन्तमात्मन्युपलभ्य मोचिता वयं सदागमेनेति मत्वा कर्मपरिणामशिरसि पाददानद्वारेणोड्डीय तस्यां गच्छन्ति । गताश्च तस्यां सकलकालं समस्तोपद्रवत्रासरहिताः परमसुखिनस्तिष्ठन्ति । तेन कारणेन ते नेह दृश्यन्ते । अगृहीतसङ्केतयोक्तम् । यद्येवं किमित्येष सर्वलोकान्न मोचयति । कदर्थिता ह्येते वराकाः सर्वेऽप्यनेनातिविषमशीलतया कर्मपरिणामराजेन । तन्न युक्तमस्य महापुरुषशेखरस्य सत्यामेवंविधशक्तौ तत्कदर्थनस्योपेक्षणमिति । प्रज्ञाविशालाह । सत्यमेतत्केवलं प्रकृतिरियमस्य भगवतः सदागमस्य यया वचनविपरीतकारिषु कुपात्रेष्ववधीरणां विधत्ते । ततस्तेनावधीरिताः सन्तोनाथरहिता इति मत्वा गाढतरं कर्मपरिणामराजेन कदर्थ्यन्ते । ये तु पात्रभूततयास्य निर्देशकारिणो भवन्ति तानेव स्वां प्रकृतिमनुवर्तमानः कर्मपरिणामकदर्थनायाः सर्वथायं मोचयति । येऽपि लोका

भगवतोऽस्य सदागमस्योपरि भक्तिमन्तोऽप्यस्य सम्बन्धि वचनं तथाविधशक्तिविकलतया संपूर्णमनुष्ठातुं न शक्नुवन्ति किं तर्हि तन्मध्याद्बहुतमं बहुतरं बहु स्तोकं स्तोकतरं स्तोकतमं वा कुर्वन्ति भक्तिमात्रकं वास्योपरि विदधति नाममात्रं वास्य गृह्णन्ति यदि वा येऽस्य भगवतः सम्बन्धिनि वचने वर्तन्ते महात्मानस्तेषामुपरि धन्याः कृतार्थाः पुण्यभाजः सुलब्धजन्मान एत इत्यादिवचनलिङ्गगम्यं पक्षपातं कुर्वन्ति यद्वास्य भगवतोऽभिधानमात्रमप्यजानानाः प्रकृत्यैव ये भद्रका भवन्ति ततश्च मार्गानुसारिसद्बन्धन्यायेनाना-भोगतोऽप्यस्य वचनानुसारेण वर्तन्ते तानप्येवंविधाननल्पविकल्पाल्लोकानेष कर्मपरिणामो महानरेन्द्रो यद्यपि संसारनाटके कियन्तमपि कालं नाटयति तथापि सदागमस्याभिप्रेता एत इति मत्वा नाधमपात्रभावं नारकतिर्यक्कुमानुषकदमररूपं तेषां विधत्ते । किं तर्हि केषांचिदनुत्तरसुररूपं दर्शयति केषांचिद्ग्रैवेयकामराकारं प्रकटयति केषांचिदुपरि-तनकल्पोपपन्नदेवरूपतां जनयति केषांचिदधस्तनकल्पोपपन्नमहर्द्धिलेखकरणिं कारयति केषां-चिद्भुविभुरूपतां लक्षयति केषांचिच्चक्रवर्तिमहामण्डलिकादिप्रधानपुरुषभावं भावयति । सर्वथा प्रधानपात्ररूपतां विहाय न कदाचिद्रूपान्तरेण तान्नर्तयति । तत्पर्याप्तमेतावतास्य भग-वतः सदागमस्य माहात्म्येन यदेवंविधसामर्थ्ययुक्तोऽप्येष कर्मपरिणामो महानृपतिरेतद्भया-क्रान्तहृदयः खल्वेवं वर्तते ।

अन्यच्च कथ्यते तुभ्यं कौतुकं यदि विद्यते ।
रूपं सदागमस्यास्य तद् बुध्यस्व मृगेक्षणे ॥

एष एव जगन्नाथो वत्सलः परमार्थतः ।
एष एव जगत्त्राणमेष एव सुबान्धवः ॥
एष एव विपद्गर्ते पततामवलम्बनम् ।
एष एव भवाटव्यामटतां मार्गदेशकः ॥
एष एव महावैद्यः सर्वव्याधिनिबर्हणः ।
एष एव गदोच्छेदकारणं परमौषधम् ॥
एष एव जगद्दीपः सर्ववस्तुप्रकाशकः ।
प्रमादराक्षसात्तूर्णमेष एव विमोचकः ॥
एषोऽविरतिजाम्बालकल्मषक्षालनक्षमः ।
एष एव च योगानां दुष्टानां वारणोद्यतः ॥
शब्दादिचरटाक्रान्ते हतधर्मधने जने ।
समर्थो भगवानेष नान्यस्तस्य विमोचने ॥
एष एव महाघोरनरकोद्धरणक्षमः ।
पशुत्वदुःखसङ्घातत्रायकोऽप्येष देहिनाम् ॥
एष एव कुमानुष्यदुःखविच्छेदकारणम् ।
एष एव कुदेवत्वमनःसन्तापनाशकः ॥
अज्ञानतरुविच्छेद एष एव कुठारकः ।

एष एव महानिद्राद्रावणप्रतिबोधकः ॥
एष स्वाभाविकानन्दकारणत्वेन गीयते ।
सातासातोदयोत्पाद्यमिथ्याबुद्धिविधूनकः ॥
एष एव गुरुक्रोधवह्निविध्यापने जलम् ।
एष एव महामानपर्वतोद्दलने पविः ॥
एष मायामहाव्याघ्रीघातने शरभायते ।
एष एव महालोभनीरधेः शोषणानिलः ॥
एष हास्यविकारस्य गाढं प्रशमनक्षमः ।
एष मोहोदयोत्पाद्यां रतिं निर्णाशयत्यलम् ॥
एष एवारतिग्रस्ते जनेऽस्मिन्नमृतायते ।
एष एव भयोद्भ्रान्तसत्त्वसंरक्षणक्षमः ॥
एष शोकभराक्रान्तं संधीरयति देहिनम् ।
एष एव जुगुप्सादिविकारं शमयत्यलम् ॥
एष कामपिशाचस्य दृढमुच्चाटने पटुः ।
एष एव च मार्तण्डो मिथ्यात्वध्वान्तसूदनः ॥
एष एव चतुर्भेदजीवितोच्छेदकारणम् ।
यतो जीवं ततोऽस्तीते नयत्येष शिवालये ॥

शुभेतरेण या नाम्ना कृता लोकविडम्बना ।
छिन्ते तामेष लोकानामनङ्गस्थानदानतः ॥
सर्वोत्तमत्वं भक्तानां विधायाक्षयमव्ययम् ।
एष एव छिनत्त्युच्चैर्नीचैर्गोत्रविडम्बनाम् ॥
एष एव च दानादिशक्तिसन्दोहकारणम् ।
एष एव महावीर्ययोगहेतुरुदाहृतः ॥
अन्यच्च ये महापापा निर्भाग्याः पुरुषाधमाः ।
न ते सदागमस्यास्य नामापि बहु मन्वते ॥
ततोऽनेन नरेन्द्रेण ते पूर्वोक्तविधानतः ।
संसारनाटकेनोच्चैः कदर्थ्यन्ते निरन्तरम् ॥
य एव भाविकल्याणाः पुण्यभाजो नरोत्तमाः ।
ते सदागमनिर्देशं कुर्वन्ति विहितादराः ॥
ततोऽपकर्ण्य राजानं ते विडम्बनकारणम् ।
संसारनाटकान्मुक्ता मोदन्ते निर्वृतौ गताः ॥
राजभुक्तौ वसन्तोऽपि राजानं तृणतुल्यकम् ।
सदागमप्रसादेन मन्यन्ते ते निराकुलाः ॥
किं वात्र बहुनोक्तेन नास्ति तद्वस्तु किंचन ।

सदागमेऽस्मिन् भक्तानां सुन्दरं यन्न जायते ॥
तदेतदस्य माहात्म्यं किंचिल्लेशेन वर्णितम् ।
विशेषतः पुनः कोऽस्य गुणानां वर्णनक्षमः ॥

ततः प्रज्ञाविशालाया वाक्यमाकर्ण्य विस्मिता ।
हृदये चिन्तयत्येवं सा सन्देहमुपागता ॥
यदिदं प्रियसख्या मे विहितं गुणवर्णनम् ।
यदि सत्यमिदं तेन नास्ति तुल्यस्ततोऽपरः ॥
अतः पश्यामि तं तावत्करोमि स्वविनिश्चयम् ।
परप्रत्ययतो ज्ञाते न सन्देहो निवर्तते ॥

ततश्चैवं विचिन्त्य तयागृहीतसङ्केतयाभिहिता प्रज्ञाविशाला । प्रियसखि सुनिश्चित-सत्यवादिनीमपि भवतीमधुनाहमनेन सदागमस्यासंभावनीयगुणवर्णनेनात्यर्गलभाषिणीमिव परि-कल्पयामि । भवन्ति च मे मनसि विकल्पाः । किल परिचितमिति कृत्वा एषा वर्णयति । अन्यथा कथं कर्मपरिणामो महानरेन्द्रः कुतश्चिद्बिभियात् । कथं वैकल पुरुषे एतावान् गुणसङ्घातः संभाव्येत । न च प्रियसखी कदाचन मां विप्रलम्भ-यति । ततः सन्देहापन्नं दोलायते मे मनः । अतस्तमात्मपरिचितं परमपुरुषं विशेषतो दर्शयितुमर्हति मे भवती । प्रज्ञाविशालाह । सुन्दरमेतदभिप्रेतमेव मे हृदयस्य अभिगमनीयो द्रष्टव्य एवासौ भगवान् ॥

ततो गते द्वे अपि तन्मूलं । दृष्टश्च ताभ्यां तस्य महाविजयरूपावपनपङ्क्तिभिर्विराजितस्यानेकमहापुरुषाकीर्णस्य महाविदेहरूपस्य विपणिमार्गस्य मध्ये वर्तमानः प्रधानजनपरिकरितो भूतभवद्भविष्यद्भावस्वभावाविर्भाविनं कुर्वाणो भगवान् सदागमः । ततः प्रत्यासन्नीभूय प्रणम्य तच्चरणयुगलमुपविष्टे ते तन्निकटे । तदाकृतिदर्शनादेव सबहुमानं मुहुर्मुहुर्विलोकनादगृहीतसङ्केतायाः प्रनष्ट इव सन्देहः वर्धितश्चित्तानन्दः समुत्पन्नो विश्रम्भः मतात्मनः कृतार्थता तद्दर्शनेनेति । ततः प्रज्ञाविशालां प्रत्यभिहितमनया । अपि च ।

धन्यासि त्वं महाभागे सुन्दरं तव जीवितम् ।
यस्याः परिचयोऽनेन पुरुषेण महात्मना ॥
अहं तु मन्दभाग्यासं वञ्चितासं पुरा यया ।
न दृष्टोऽयं महाभागः पुरुषः पूतकल्मषः ॥
नाधन्याः प्राप्नुवन्तीमं भगवन्तं सदागमम् ।
निर्लक्षणनरो नैव चिन्तामणिमवाप्नुते ॥
संजाता पूतपापाहमधुना मृगलोचने ।
तव प्रसादाद्द दृष्ट्वेमं महाभागं सदागमम् ॥
त्वया कमलपत्राक्षि येऽस्य संवर्णिता गुणाः ।
ते तथैव मया सर्वे दर्शनादेव निश्चिताः ॥

नाहं विशेषतोऽद्यापि वेद्म्यस्य गुणगौरवम् ।
नास्त्यन्यः पुरुषोऽनेन तुल्य एतत्तु लक्षये ॥
आसीन्मे मन्दभाग्यायाः पुरेमं प्रति संशयः ।
गुणेषु दर्शनादेव साम्प्रतं प्रलयं गतः ॥
निगूढचरितासि त्वं सत्यं सद्भाववर्जिता ।
यया न दर्शितः पूर्वं ममैषः पुरुषोत्तमः ॥
तत्साम्प्रतं मयाप्यस्य भवत्या सह सुन्दरि ।
दिने दिने समागत्य कर्तव्या पर्युपासना ॥
गुणाः स्वरूपमाचारं चित्ताराधनमुच्चकैः ।
त्वयास्य सर्वं चार्वङ्गि ज्ञातं कालेन भूयसा ॥
अतो ममापि तत्सर्वं निवेद्यं वल्गुभाषिणि ।
येनाहमेनमाराध्य भवामि तव सन्निभा ॥
ततः प्रज्ञाविशालाह चारु चारुदितं प्रिये ।
यद्येवं कुरुषे हन्त सफलो मे परिश्रमः ॥
अहो विशेषविज्ञानमहो वचनकौशलम् ।
अहो कृतज्ञता गुर्वी तवेयं चारुलोचने ॥
सङ्केताभावतो भद्रे न जानीषे सदागमम् ।

तथापि परमार्थेन योग्यता तव विद्यते ॥
एवं च कुर्वती नित्यं मया सार्धं विचारणम् ।
अज्ञातपरमार्थापि ज्ञाततत्त्वा भविष्यसि ॥
ततः संजाततोषे ते नमस्कृत्य सदागमम् ।
प्रियसख्यौ गते तावत्स्वस्थानं तत्र वासरे ॥
एवं दिने दिने सख्योः कुर्वत्योः सेवनां तयोः ।
सदागमस्य गच्छन्ति दिनानि किल लीलया ॥

अथान्यदा विशालाक्षी प्रोक्ता सा तेन धीमता ।
प्रज्ञाविशाला सानन्दं पुरुषेण महात्मना ॥
एष सर्वगुणाधारो भक्त्या स्नेहनिर्भरः ।
बालकालात्समारभ्य कर्तव्यो राजदारकः ॥
गत्वा राजकुलं भद्रे विधाय दृढसंगतम् ।
आवर्ज्य जननीचित्तं धात्री भव कथंचन ॥
त्वयि संजातविश्रम्भो येनायं राजदारकः ।
सुखं विवर्धमानोऽपि प्रयाति मम वश्यताम् ॥
ततो निक्षिप्य निःशेषमात्मीयज्ञानकौशलम् ।
सुपात्रेऽत्र भविष्यामि कृतकृत्योऽहमञ्जसा ॥

ततो यदादिशत्यार्य इत्युक्त्वा नतमस्तका ॥
प्रज्ञाविशाला तद्वाक्यमनुतस्थौ कृतादरा ॥
अथासौ भव्यपुरुषस्तां धात्रीं प्राप्य सुन्दराम् ।
ललमानः सुखेनास्ते देववद्दिवि लीलया ॥
क्रमात्संवर्धमानोऽसौ कल्पपादपसन्निभः ।
संजातः सर्वलोकानां लोचनानन्ददायकः ॥
ये ते सदागमेनोच्चैर्भाविनो वर्णिता गुणाः ।
आविर्भूताः समस्तास्ते कौमारे तस्य तिष्ठतः ॥
ततः परिचयं कर्तुं तया प्रज्ञाविशालया ।
नीतः सदागमाभ्यर्णे सोऽन्यदा राजदारकः ॥
स च तं वीक्ष्य पुण्यात्मा महाभागं सदागमम् ।
भाविभद्रतया धन्यः परं हर्षमुपागतः ॥
ततः प्रणम्य सद्भक्त्या निषण्णोऽसौ तदन्तिके ।
आकर्णितं मनोहारि तद्वाक्यममृतोपमम् ॥
आवर्जितो गुणैस्तस्य शशाङ्ककरनिर्मलैः ।
स भव्यपुरुषश्चित्ते ततश्चेदमचिन्तयत् ॥
अस्याहो वाक्यमाधुर्यमहो रूपमहो गुणाः ।

अहो मे धन्यता येन नरोऽयमवलोकितः ॥
धन्येयं नगरी यस्यां वसत्येष सदागमः ।
संजातः पूतपापोऽहं दर्शनादस्य धीमतः ॥
नूनमेष भवद्भूतभाविभावविभावनम् ।
भावतो भगवानुच्चैः करोत्येव सदागमः ॥
तदेष सदुपाध्यायो यदि संपद्यते मम ।
ततोऽहमस्य नेदिष्ठो गृह्णामि सकलाः कलाः ॥
ततः प्रज्ञाविशालायास्तेनाकूतं निवेदितम् ।
जननीजनकयोर्गत्वा तयापि कथितं वचः ॥
प्रादुर्भूतस्तयोस्तोषः प्रविधाय महोत्सवम् ।
ततः समर्पितस्ताभ्यां सोऽन्यदा शुभवासरे ॥

कथं ।

कृतकौतुकसत्कारः परिपूज्य सदागमम् ।
स भव्यपुरुषस्तस्य शिष्यत्वेन निवेदितः ॥
सिताम्बरधरो धीरः सितभूषणभूषितः ।
सितपुष्पभरापूर्णः सितचन्दनचर्चितः ॥
ततो महाप्रमोदेन विनयेन विनेयताम् ।

प्रपन्नस्तस्य पुण्यात्मा कलाग्रहणकाम्यया ॥
ततो दिने दिने याति स पार्श्वे तस्य धीमतः ।
सदागमस्य जिज्ञासुः सार्धं प्रज्ञाविशालया ॥
अन्यदा हट्टमार्गेऽसौ लीलयास्ते सदागमः ।
सभव्यपुरुषोऽभ्यर्णे युक्तः प्रज्ञाविशालया ॥
स भूरिनरसङ्घातपरिवारितविग्रहः ।
अशेषभावसद्भावं वदन्नास्ते सदागमः ॥
अथागृहीतसङ्केता सख्याः पार्श्वे समागता ।
नत्वा सदागमं सापि निषण्णा शुद्धभूतले ॥
पृष्ट्वा प्रियसखी वार्तां मानितो राजदारकः ।
स्थिता सदागममुखं पश्यन्ती स्तिमितेक्षणा ॥

इतश्चैककालमेवैकस्यां दिशि समुल्लसितो वाक्कलकलः श्रूयते विरसविषमडिण्डिमध्वनिः समाकर्ण्यते दुर्दान्तलोककृतोऽट्टट्टहासः । ततः पातिता तदभिमुखा समस्तपर्षदा दृष्टिः । यावद्विलिप्तसमस्तगात्रो भस्मना चर्चितो गैरिकहस्तकैः खचितस्तृणमषीपुण्ड्रकैर्विनाटितो ललमानया कणवीरमुण्डमालया विडम्बितो वक्षःस्थले घूर्णमानया शरावमालया धारितातपत्रो जरत्पिटकखण्डेन बद्धलोप्त्रो गलैकदेशे आरोपितो रासभे वेष्टितः समन्ताद्राजपुरुषैः निन्द्यमानो लोकेन प्रकम्पमानशरीरः तरलतारमित-

नोक्तम् । भद्र महत्कुतूहलमस्याः । अतस्तदपनोदार्थं कथयतु भवान् । को दोषः । संसारिजीवेनोक्तम् । यदाज्ञापयन्ति नाथाः । केवलं जनसमक्षमात्मविडम्बनां कथयितुं न पारयामि । ततो विविक्तमादिशन्तु नाथा इति । ततः सदागमेन विलोकिता परिषत् स्थिता गत्वा दूरदेशे । प्रज्ञाविशालाप्युत्तिष्ठन्ती त्वमप्याकर्णयस्वेति भणित्वा धारिता सदागमेन । तस्याश्च निकटवर्ती सदागमवचनेनैव भव्यपुरुषोऽपि स्थित एव । ततस्तेषां चतुर्णामपि पुरतः केवलमगृहीतसङ्केतामुद्दिश्य प्रजल्पितोऽसौ संसारिजीवः ।

अस्तीह लोक आकालप्रतिष्ठमनन्तजनाकुलमसंव्यवहारं नाम नगरम् । तत्र सर्वस्मिन्नेव नगरेऽनादिवनस्पतिनामानः कुलपुत्रकाः प्रतिवसन्ति । तस्मिंश्चास्यैव कर्मपरिणामस्य महानरेन्द्रस्य सम्बन्धिनावत्यन्ताबोधतीव्रमोहोदयनामानौ सकलकालस्थायिनौ बलाधिकृतमहत्तमौ प्रतिवसतः । ताभ्यां चात्यन्ताबोधतीव्रमोहोदयाभ्यां तत्र नगरे यावन्तो लोकास्ते सर्वेऽपि कर्मपरिणाममहाराजादेशेनैव सुप्ता इवास्पष्टचैतन्यतया मत्ता इव कार्याकार्यविचार-शून्यतया मूर्छिता इव परस्परं लोलीभूततया मृता इव लक्ष्यमाणविशिष्टचेष्टाविकलतया निगोदाभिधानेष्वपवरकेषु प्रक्षिप्य संपिण्डिताः सकलकालं धार्यन्ते । अत एव च ते लोका गाढसंमूढतया न किंचिच्चेतयन्ति न भाषन्ते न विशिष्टं चेष्टन्ते नापि ते छिद्यन्ते न भिद्यन्ते न दह्यन्ते न प्लाव्यन्ते न कुट्ट्यन्ते न प्रतिघातमापद्यन्ते न व्यक्तां वेदनामनुभवन्ति नाप्यन्यं कंचन लाकव्यवहारं कुर्वन्ति । इदमेव च कारणमुररीकृत्य तन्नगरमसंव्यवहारमिति नाम्ना गीयते । तत्र नगरे संसारिजीवनामाहं

वास्तव्यकुटुम्बिकोऽभूवम् । गतश्च तत्र वसतो ममानन्तः कालः ॥

अन्यदा दत्तास्थाने तीव्रमोहोदयमहत्तमे तन्निकटवर्तिनि चात्यन्ताबोधबलाधिकृते प्रविष्टा समुद्रवीचिरिव मौक्तिकनिकरवाहिनी प्रावृट्काललक्ष्मीरिव समुन्नतपयोधरा मलयमेखलेव चन्दनगन्धधारिणी वसन्तश्रीरिव रुचिरपत्रतिलकाभरणा तत्परिणतिर्नाम प्रतीहारी । तया चावनितलन्यस्तजानुहस्तमस्तकया विधाय प्रणामं विरचितकरपुटमुकुलया विज्ञन्तम् । देवैष सुगृहीतनामधेयस्य देवस्य कर्मपरिणामस्य सम्बन्धी तन्नियोगो नाम दूतो देवदर्शनमभिलषन् प्रतीहारभूमौ तिष्ठति । तदेवमवस्थिते देवः प्रमाणमिति । ततो निरीक्षितं तीव्रमोहोदयेन ससंभ्रममत्यन्ताबोधवदनम् । स प्राह । शीघ्रं प्रवेशयतु तं भवती । ततो यदाज्ञापयति देव इत्यभिधाय प्रवेशितः प्रतीहार्या तन्नियोगः । तेनापि सविनयमुपसृत्य प्रणतो महत्तमो बलाधिकृतश्च । अभिनन्दितस्ताभ्याम् । दापितमासनम् । उपविष्टोऽसौ । कृतोचिता प्रतिपत्तिः । ततो विमुच्यासनं बद्ध्वा करमुकुलं कृत्वा ललाटतटे तीव्रमोहोदयेनोक्तम् । अपि कुशलं देवपादानां महादेव्याः शेषपरिजनस्य च । तन्नियोगेनोक्तम् । सुष्ठु कुशलम् । तीव्रमोहोदयेनोक्तम् । अनुग्रहोऽयमस्माकं यदत्रभवतः प्रेषणेनानुस्मृता वयं देवपादैरिति । अतः कथय यदागमनप्रयोजनमिति । तन्नियोगेनोक्तम् । कोऽन्यो भवन्तं विहाय देवपादानामनुग्रहार्हः । आगमनप्रयोजनं पुनरिदम् ।

अस्ति तावद्विदितैव भवतां विशेषेण माननीया पृष्ठ्व्या सर्वप्रयोजनेष्वलङ्घनीय-

वाक्याचिन्त्यमाहात्म्या च भगवती लोकस्थितिर्नाम देवपादानां महत्तमा भगिनी । तस्याश्च तुष्टैर्देवपादैः सकलकालमेषोऽधिकारो वितीर्णः यथास्ति तावदेषोऽस्माकं सर्वदा परिपन्थी कथंचिदुन्मूलयितुमशक्यः सदागमः परमशत्रुः ॥ ततो ऽयमस्मद्बलमभिभूय क्वचिदन्तरान्तरा लब्धप्रसरतयास्मदीयभुक्तेर्निस्सारयति कांश्चिल्लोकान् स्थापयति चास्माकमगम्यायां निर्वृतौ नगर्याम् । एवं च स्थिते विरलीभविष्यत्येष कालेन लोकः । ततः प्रकटीकरिष्यत्यस्माकमयशः । तन्न सुन्दरमेतत् । अतो भगवति लोकस्थिते त्वयेदं विधेयम् । अस्ति ममाविचलितरूपमेतदेव प्रयोजनमपेक्ष्य संरक्षणीयमसंव्यवहारं नाम नगरम् । ततो यावन्तः सदागमेन मोचिताः सन्तो मदीयभुक्तेर्निर्गत्य निर्वृतिनगर्यां गच्छन्ति लोकास्तावन्त एव भगवत्या तस्मादसंव्यवहारनगरादानीय मदीयशेषस्थानेषु प्रचारणीयाः । ततः प्रचुरलोकतया सर्वस्थानानां सदागममोचितानां न कश्चिद्वार्तामपि प्रश्नयिष्यति । यतो न भवत्यस्माकं छायाम्लानिरिति । ततो महाप्रसाद इति कृत्वा प्रतिपन्नः सोऽधिकारो लोकस्थित्या । अहं च यद्यपि देवपादोपजीवी तथापि विशेषतो लोकस्थितेः प्रतिबद्धः । अत एव तद्द्वारेण तन्नियोग इति प्रसिद्धोऽहं लोके । मोचिताश्च कियन्तोऽपि साम्प्रतं सदागमेन लोकाः । ततोऽहं भगवत्या लोकस्थित्या युष्मन्मूलं तावतां लोकानामानयनायेह प्रहित इति । एतदाकर्ण्य भवन्तः प्रमाणम् ।

ततो यदाज्ञापयति भगवतीति प्रतिपन्नं तच्छासनं महत्तमेन बलाधिकृतेन च ।

ततो महत्तमेनोक्तम्। भद्र तन्नियोग तावदुत्तिष्ठ दर्शयामो भद्रस्यासंव्यवहारनगर-
लोकप्रमाणं येन गतः सन् निवेदयसि त्वं देवपादेभ्यः कालान्तरेऽपि येन न
भवति तेषां लोकविरलीभवनचिन्ता । तन्नियोगेनोक्तम् । यदाज्ञापयत्यार्यः । ततः
समुत्थितास्त्रयोऽपि नगरं निरीक्षितुम्। दर्शिताः समुच्छ्रितकरेण पर्यटता तीव्रमोहोदयेना-
संख्येया गोलकनामानः प्रासादास्तन्नियोगस्य । तन्मध्यवर्तिनश्चासंख्येया एव दर्शिता
निगोदनामानोऽपवरकाः । ते च विद्वद्भिः साधारणशरीराणीत्यभिधीयन्ते । तद-
न्तर्भूताश्च दर्शिता अनन्ता लोकाः । ततो विस्मितस्तन्नियोग उक्तो महत्तमेन ।
भद्र दृष्टं नगरप्रमाणम् । स प्राह । सुष्टु दृष्टम्। ततः सहस्ततालमट्टट्टहा-
सेन विहस्य तीव्रमोहोदयेनोक्तम् । पश्यत विमूढतां सदागमस्य । स हि किल
सुगृहीतनामधेयस्य देवस्य कर्मपरिणामस्य सम्बन्धिनं लोकं निर्वाहयितुमभिलषति । न
जानीते वराकस्तत्प्रमाणम् । तथाहि । अत्र नगरे तावदसंख्येयाः प्रासादास्तेषु
प्रत्येकमसंख्येया एवापवरकाः । तेषु चैकैकस्मिन्ननन्तलोकाः प्रतिवसन्ति । अनादि-
रूढश्चास्य सदागमस्यायं लोकनिर्वाहणारूपो ग्रहः । तथापि तेनेयता कालेन निर्वा-
ह्यता यावन्तोऽत्रैकस्मिन्नपवरके लोकास्तेषामनन्तभागमात्रं निर्वाहितम् । ततः केयं
देवपादानां लोकविरलीभवनचिन्ता । तन्नियोगेनोक्तम्। सत्यमेतदस्त्येव चायं देवस्या-
प्यवष्टम्भः । विशेषतः पुनर्युष्मद्वचनमेतदहं कथयिष्यामि । अन्यच्च । उक्तं
भगवत्या लोकस्थित्या यथा न भवता कालक्षेपः कार्यः । तत्संपाद्यतां शीघ्रं

तद्वादेश इति ।

ततः स्थितावुत्सारके महत्तमबलाधिकृतौ । महत्तमेनोक्तम् । केऽत्र प्रस्थापनायोग्य इति । अत्यन्ताबोधः प्राह । आर्य किमत्र बहुनालोचितेन । ज्ञाप्यतामेष व्यतिकरो नागरलोकानां दीयतां पटहकः क्रियतां घोषणा । यथा । देवकर्मपरिणामादेशेन कियद्भिरपि लोकैरितः स्थानात्तद्वीयशेषस्थानेषु गन्तव्यम् । अतो येषामस्ति भवतां तत्र गमनोत्साहस्ते स्वयमेव प्रवर्तन्तामिति । ततोऽनुकूलतया शेषस्थानानामुत्संकलिता वयमिति च मत्वा भूयांसो लोकाः स्वयमेव प्रवर्तिष्यन्ते । ततो विशेषतो नेयलोकसंख्यां पृष्ट्वा तन्नियोगं तेषां मध्याद्येऽस्मभ्यं रोचिष्यन्ते तानेव तावत्संख्यान् प्रहेष्याम इति । महत्तमेनोक्तम् । भद्र स्वयमपि परिहितस्य भक्तिं न जानीषे त्वम् । यतोऽमीभिर्लोकैर्न कदाचिद्दृष्टं स्थानान्तरं अतो न जानन्ति तत्सरूपमपि किं पुनस्तस्यानुकूलताम् । अनादिप्रवाहेण चात्रैव वसन्तो रतिमुपगताः खल्वेते । तथानादिसम्बन्धेनैव रूढस्नेहाः परस्परं नेच्छन्ति वियोगम् । तथाहि । पश्यतु भद्रो येऽत्र लोका एकैकस्मिन्नपवरके वर्तन्ते ते ऽतिस्निग्धतयात्मनो गाढं सम्बन्धमुपदर्शयन्तः समकमुच्छ्वसन्ति समकं निःश्वसन्ति समकमाहारयन्ति समकं निर्हरयन्ति एकस्मिन्म्रियमाणे सर्वे म्रियन्ते एकस्मिञ्जीवति सर्वेऽपि जीवन्ति । तत्कथमेते स्थानान्तरगुणज्ञानरहिता एवंविधप्रेमबद्धात्मानश्च स्वयमेव प्रवर्तिष्यन्ते । तस्मादपरः कश्चित्प्रस्थानोचितलोकपरिज्ञानोपायश्चिन्त्यतां भवतेति । ततः पर्याकुलीभूतो

बलाधिकृतः किमत्र विधेयमिति ।

इतश्चास्ति भवितव्यता नाम मम भार्या । सा च शाटिकाबद्धः सुभटो वर्तते यतोऽहं नाममात्रेणैव तस्या भर्तेति प्रसिद्धः । परमार्थतः पुनः सैव भगवती मदीयगृहस्य शेषलोकगृहाणां च सम्बन्धिनीं समस्तामपि कर्तव्यतां तन्त्रयति । यतः सा अचिन्त्यमाहात्म्यतया स्वयमभिलषितमर्थं वटयन्ति नापेक्षतेऽन्यसम्बन्धिनं पुरुषकारं सहायतया न विचारयति पुरुषानुकूलप्रतिकूलभावं न गणयत्यवसरं न निरूपयत्यापद्गतं न निवार्यते सुरगुरुणामपि बुद्धिविभवेन न प्रतिस्खल्यते विबुधपतिनापि पराक्रमेण नोपलभ्यते योगिभिरपि तस्याः प्रतिविधानोपायः । अत्यन्तमसंभावनीयमप्यर्थं सा भगवती स्वकरतलवर्तिनमिव लीलया संपादयति । लक्षयति च प्रत्येकं समस्तलोकानां यस्य यदा यत्र यथा यावद्यच्च प्रयोजनं कर्तव्यं ततस्तस्य तदा तत्र तथैव तावत्तदेव प्रयोजनं रचयन्ती न त्रिभुवनेनापि निवारयितुं पार्यते । किं च । यदि शक्रचक्रवर्त्यादीनामपि कथ्यते यथा भद्रिका भवतामुपरि भवितव्यतेति ततस्तेऽपि तुष्यन्ति हृदये दर्शयन्ति मुखप्रसादं विस्फारयन्ति लोचने ददति कथकाय पारितोषिकं कुर्वन्त्यात्मनि बहुमानं कारयन्ति महोत्सवं वादयन्त्यानन्ददुन्दुभिं चिन्तयन्त्यात्मनः कृतकृत्यतां मन्यन्ते सफलं जन्मेति किं पुनः शेषलोका इति । अथ तेषामपि शक्रचक्रवर्त्यादीनां कथ्यते यथा न भद्रिका भवतामुपरि भवितव्यतेति ततस्ते कम्पन्ते भयातिरेकेण प्रतिपद्यन्ते दीनतां कुर्वन्ति क्षणेन कृष्णमुखं निमीलयन्ति वीक्षणे रुष्यन्ति

कथकाय समध्यास्यन्ते चिन्तया गृह्यन्ते रणरणकेन परित्यजन्ति शोकातिरेकेणेतिकर्तव्यतां आलोचयन्ति तत्प्रसादार्थमनेकोपायान् — किं बहुना — न लभन्ते तस्यामनुष्ठायां मनागपि चित्तनिर्वृतिं कथमेषापि पुनः प्रगुणीभविष्यतीत्युद्वेगेन किं पुनः समान्य-जना इति । सा पुनर्भगवती यदात्मने रोचते तदेव विधत्ते न परं विज्ञापयन्तं विलपन्तं प्रतिकुर्वन्तं वापेक्षते । अहमपि तद्भयोद्भ्रान्तचित्तो यदेव सा किंचित्कुरुते यथेष्टया चेष्टया तदेव बहुमन्यमानस्तस्याः पतिरपि कर्मकर इव जय देवि जय देवीति ब्रुवाणस्तिष्ठामि । अपि च ॥॥

सा सर्वत्र कृतोद्योगा सा ज्ञातभुवनोचिता ।
सा जागर्ति प्रसुप्तेषु सा सर्वस्य निरूपिका ॥
सा केवलं जगत्यत्र विचरन्ती निराकुला ।
न कुतश्चिद्बिभेत्युच्चैर्मत्तवद्गन्धहस्तिनी ॥
सा कर्मपरिणामेन महाराजेन पूजिता ।
यतोऽनुवर्तयत्येव तामेषोऽपि प्रयोजने ॥
तथान्येऽपि महात्मानः कुर्वन्ति स्वं प्रयोजनम् ।
यान्तोऽनुकूलतां तस्या यत एतदुदाहृतम् ॥
बुद्धिरुत्पद्यते यादृग् व्यवसायश्च तादृशः ।
सहायास्तादृशाश्चैव यादृशी भवितव्यता ॥

तस्याश्च मदीयगृहिण्या भवितव्यतायाः सम्बन्धिनमेनं गुणसन्दोहं जानात्येव सोऽत्यन्ताबोधो बलाधिकृतः । ततस्तस्य तदा पर्यालोचयतश्चेतसि परिस्फुरितम् । अये किमहमेवं सत्यभ्युपाये चिन्तयात्मानमाकुलयामि । यतो जानात्येव सा संसारिजीवपत्नी भवितव्यता येऽत्र प्रस्थापनोचिता लोकास्तेषां स्वरूपमिति । अतस्तामेवाहूय पृच्छामि । ततः कथितस्तीव्रमोहोदयाय तेन स्वाभिप्रायः । सुन्दरमेतदिति बहुमतं तस्यापि तस्या आकारणम् । ततः प्रहितः पुरुषः । समाहूता भवितव्यता । समागता वेगेन प्रवेशिता प्रतीहार्या । महाप्रभावेयं सर्वापि स्त्री किल देवतेति विचिन्त्य कृतं तस्याः पादपतनं वाचिकं महत्तमबलाधिकृताभ्याम् । अभिनन्दितौ तौ तयाशीर्वादेन । दापितमासनम् । उपविष्टा भवितव्यता । ततो बलाधिकृताभिमुखं महत्तमेन चालिता भ्रूलता । ततस्तेन कथयितुमारब्धस्तस्यैतन्नियोगव्यतिकरः । ततो हसितं तया । स प्राह । भद्रे किमेतत् । भवितव्यताह । न किंचित् । बलाधिकृतेनोक्तम् । तत्किमकाण्डे हसितम् । भवितव्यताह । अत एव यतो न किंचिदिदम् । बलाधिकृतेनोक्तम् । कथम् । भवितव्यताह । सत्यमत्यन्ताबोधोऽसि यस्त्वमेनमपि व्यतिकरं मह्यं कथयसि । कृतोद्योगाहमेवंविधेषु व्यतिकरेषु । लक्षयाम्यनन्तकालभाविनोऽपि सर्वव्यतिकरानहं किं पुनः साम्प्रतिकान् । अतो निष्प्रयोजनत्वान्न किंचिदेतत्त्वदीयकथनं ममेति । अत्यन्ताबोधः प्राह । सत्यमिदम् । विस्मृतं मे तावकं माहात्म्यम् । सोढव्योऽयमेको ममापराधो भवत्या । अन्यच्च । प्रस्थापय

त्वमेव येऽत्र प्रस्थापनोचिता लोकाः । किं नो व्यापारेण । भवितव्यतयोक्तम् । एकस्तावदेष एव मदीयो भर्ता प्रस्थापनयोग्यः तथान्ये च ये तज्जातीयाः । बलाधिकृतेनोक्तम् । त्वमेव जानीषे । किमत्रोक्तेन ॥

ततो निर्गता भवितव्यता । आगता मम समीपे । कथितो व्यतिकरः । मयोक्तम् । यद्देवी जानीते । ततः समुच्चलितोऽहमन्ये च मज्जातीयास्तन्नियोगाभिप्रेतसङ्ख्यानुसारेण । उक्तौ च भवितव्यतया महत्तमबलाधिकृतौ । यदुत मया युवाभ्यां चामीभिः सह यातव्यम् । यतो भर्तृदेवता नारीति न मोक्तव्यो मया संसारिजीवो यतश्चास्ति युवयोरपि प्रतिजागरणीयमेकाक्षनिवासं नाम नगरं — तत्रामीभिर्लोकैः प्रथमं गन्तव्यं — अतो युज्यते युवाभ्यां सहैवामीषां तत्रासितुं नान्यथा । ततो यद्भवती जानातीत्यभिधाय प्रतिपन्नं तद्वचनं महत्तमबलाधिकृताभ्याम् । प्रवृत्ताः सर्वेऽपि समागतास्तदेकाक्षनिवासं नगरम् ।

तत्र च नगरे महान्तः पञ्च पाटका विद्यन्ते । ततोऽहमेकं पाटकं कराग्रेण दर्शयता तीव्रमोहोदयेनाभिहितः । भद्र संसारिजीव तिष्ठ त्वमत्र पाटके । यतोऽयं पाटकोऽसंव्यवहारनगरेण बहुतरं तुल्यो वर्तते ततो भविष्यत्यत्र तिष्ठतो धृतिरिति । तथाहि । यथा तत्रासंव्यवहारनगरे गोलकाभिधानानां प्रासादानां मध्यवर्तिनो ये निगोदाभिधाना अपवरकास्तेषु ये लोकाः प्रत्येकमनन्ताः संपिण्डिताः स्नेहाबन्धेन प्रतिवसन्ति अत्रापि पाटके बहुतमा लोकास्तथैव प्रतिवसन्ति । केवल-

मसंव्यवहारनगरसम्बन्धिनो न क्वचिल्लोकव्यवहारेऽवतरन्तीति असांव्यवहारिका इत्युच्यन्ते । ते हि यदि परं यूयमिव भगवत्या लोकस्थितेरादेशेन सकृदेवान्यस्थानेषु गच्छन्ति नान्यथा । एते पुनरस्य पाटकस्य सम्बन्धिनो लोकाः कुर्वन्ति लोकव्यवहारं समाचरन्ति शेषस्थानेषु गमागमम् । तेन सांव्यवहारिका इत्यभिधीयन्ते । तथा तेषामसंव्यवहार-नगरसम्बन्धिनामनादिवनस्पतय इति सर्वेषामपि सामान्याभिधानं एतत्पाटकसम्बन्धिनां तु वनस्पतय इत्येतावान् विशेषः । तथा प्रत्येकचारिणोऽपि प्रासादापवरकन्यायरहिता मुत्कलचारेणात्र विद्यन्ते तेऽसंख्येया लोकाः । ततस्तिष्ठ त्वमत्र पूर्वपरिचितनगर-समान एवायं पाटकस्तवेति । ततो मयोक्तम् । यदाज्ञापयति देवः ॥

ततः स्थापितोऽहमेकस्मिन्नपवरके । शेषलोकास्तु केचिन्मदीयविधानेनैव स्थापिता-स्तत्रैव पाटके केचिन्मुत्कलचारेण केचित्पुनर्नीताः पाटकान्तरेष्विति । ततोऽहं तत्र साधारणशरीरनाम्नि भद्रे ऽपवरके पूर्वोक्तस्थित्यैव सुप्त इव मत्त इव मूर्च्छित इव मृत इवानन्तलोकैः संपिण्डितैस्तैः समकमुच्छ्वसन् समकं निःश्वसन् समकमा-हारयन् समकं निर्हारयन् स्थितोऽनन्तकालमिति ॥

अन्यदा कर्मपरिणाममहाराजादेशेनैवानुमतो महत्तमबलाधिकृताभ्यां निःसारितस्ततो-ऽपवरकन्यायाद् भवितव्यतया धारितस्तत्रैव पाटके पुनरसंख्यकालं प्रत्येकचारितयेति ॥

इतश्च पूर्वमेव कर्मपरिणाममहाराजेन परिपृच्छ्य लोकस्थितिं समालोच्य सह कालपरिणत्या ज्ञापयित्वा नियतियदृच्छादीनामनुमते भवितव्यताया अपेक्ष्य विचित्राकारं

लोकस्वभावमात्मीयसामर्थ्यप्रभवैः परमाणुभिर्निष्पादिताः सर्वार्थकारिण्य एकभववेद्यसंज्ञाः प्रधानगुटिकाः । समर्पिता भवितव्यतायाः । सा चाभिहिता तेन । यथा भद्रे समस्तलोकव्यापारकरणोद्यता त्वं श्रान्तासि समस्तलोकानां क्षणे क्षणे नानाविधसुखदुःखादिकार्याणि संपादयन्ती ततो गृहाणामूर्गुटिकाः । ततस्त्वया तासामेकैकस्य सत्त्वस्य जीर्णायां जीर्णायामेकैकस्यां गुटिकायामन्या दातव्या । ततः संपादयिष्यन्त्येताः स्वयमेव विविधमप्येकत्र जन्मवासके वसत्सु प्रत्येकं सत्त्वेषु तवेष्टं सर्वं प्रयोजनमिति भविष्यति ते निराकुलता । ततः प्रतिपन्नं भवितव्यतया तद्राजशासनम् । विधत्ते च सकलकालं समस्तसत्त्वानां तथैव सा तं गुटिकाप्रयोगम् ।

ततोऽहं यदा तत्रासंव्यवहारनगरेऽभूवं तदा मम जीर्णायां जीर्णायामपरां सा गुटिकां दत्तवती । केवलं सूक्ष्ममेव मे रूपमेकाकारं सर्वदा तत्प्रयोगेण विहितवती । तत्र पुनरेकाक्षनिवासनगरे समागता तीव्रमोहोदयात्यन्ताबोधयोः कुतूहलमिव दर्शयन्ती तेन गुटिकाप्रयोगेण ममानेकाकारं स्वरूपं प्रकटयति स्म । यतः कृतोऽहं तत्र पाटके वर्तमानः क्वचिदवसरे सूक्ष्मरूपः । तत्रापि क्वचित्पर्याप्तकरूपः क्वचिदपर्याप्तकरूपः । तथा क्वचिदवसरे विहितोऽहं बादराकारः । तत्रापि क्वचित्पर्याप्तकरूपः क्वचिदपर्याप्तकरूपः । तथा बादरः सन् क्वचिदपवरकवर्ती क्वचित्प्रत्येकचारी । अत्रापि क्वचिदङ्कुराकारधारः क्वचित्कन्दरूपः क्वचिन्मूलभाजी क्वचित्त्वक्चारी क्वचित् स्कन्धवर्ती क्वचिच्छाखाचरः क्वचित्प्रशाखागतः क्वचित्प्रवालसञ्चरिष्णुः क्वचित्पत्राकारः क्वचित्पुष्प-

संस्थः क्वचित्फलात्मकः क्वचिद्बीजस्वभावः तथा क्वचिन्मूलबीजः क्वचिदग्रबीजः क्वचित्पर्वबीजः क्वचित् स्कन्धबीजः क्वचिद्बीजरुहः । क्वचित्सम्मूर्छनजः तथा क्वचिद् वृक्षाकारः क्वचिद्गुल्मरूपः क्वचिल्लतात्मकः क्वचिद्वल्लीस्वभावः क्वचिद्धरितात्मक इति । तथारूपेण च वर्तमानं मामुपलभ्यान्यग्रामनगरसम्बन्धिनो लोकाः कम्पमानं भवितव्यतायाः समक्षमेव छिन्दन्ति भिन्दन्ति दलन्ति पिंषन्ति मोटयन्ति लुञ्चयन्ति तक्ष्णुवन्ति दहन्ति नानाकदर्थनाभिः कदर्थयन्ति । तथापि भवितव्यता तत्रोपेक्षां कुरुते ॥

ततोऽतिवाहिते तथाविधदुःखैरनन्तकाले जीर्णायां पर्यवसानकालदत्तायां गुटिकायां दत्ता भवितव्यतया ममान्या गुटिका । तत्प्रभावाद्गतोऽहं द्वितीयपाटके । तत्र च पार्थिवसंज्ञया लोकाः प्रतिवसन्ति । ततोऽहमपि तेषां मध्ये संपन्नः पार्थिवः । विडम्बितस्तत्रापि भवितव्यतयापरापरगुटिकादानद्वारेण सूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तकरूपतया कृष्णनीलश्वेतपीतलोहितवर्णादिरूपतया सिकतोपललवणहरितालमनःशिलाञ्जनशुद्धपृथिव्याद्याकारतया चासंख्येयं कालम् । तितिक्षितानि च तत्र पाटके वसता मया भेदनदलनचूर्णनखण्डनदहनादीनि दुःखानि ॥

ततः पर्यन्तगुटिकाजरणावसाने दत्ता भवितव्यतया ममान्या गुटिका । गतोऽहं तन्माहात्म्येन तृतीये पाटके । तत्र चाप्याभिधानाः कुटुम्बिनः प्रतिवसन्ति । ततो ममापि तत्र गतस्य संपन्नमाप्यरूपम् । विगोपितस्तत्राप्यहं जीर्णायां जीर्णायामपरापरां गुटिकां दत्त्वा रूपान्तरं संपादयन्त्या भवितव्यतया असंख्येयमेव कालम् ।

तथाहि । कृतोऽहमवश्यायहिममहिकाहरतनुशुद्धोदकाद्यनेकभेदरूपो रूपरसगन्धस्पर्शभेदेन विचित्राकारस्तया । सोढानि च तत्र पाटके वर्तमानेन मया शीतोष्णक्षारक्षत्राद्यनेकशस्त्रसंपाद्यानि नानादुःखानि ॥

ततस्तत्कालपर्यन्ते जीर्णायामन्त्यगुटिकायां दत्ता ममापरा गुटिका भवितव्यतया । गतोऽहं तत्तेजसा चतुर्थे पाटके । तत्राप्यसंख्येयास्तेजस्कायनामानो ब्राह्मणाः प्रतिवसन्ति । ततोऽहमपि तेषां मध्ये भास्वरो वर्णेन उष्णः स्पर्शेन दाहात्मकः कायेन सूचिरूपः संस्थानेन संपन्नस्तेजस्कायो ब्राह्मणः । प्रवृत्ताश्च मम तत्र वसतो ज्वालाङ्गारमुर्मुरार्चिरलातशुद्धाग्निविद्युदुल्काशनिप्रभृतयो व्यपदेशाः । जातानि विध्यापनादितो नानादुःखानि । स्थितः सूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तकरूपतया विवर्तमानोऽसंख्येयं कालम् ॥

दत्ता च तदन्ते ममापरा गुटिका पर्यन्तगुटिकाजरणावसाने भवितव्यतया । गतोऽहं तदुपयोगेन पञ्चमपाटके । तत्राप्यसंख्येया वायवीयाभिधानाः क्षत्रियाः प्रतिवसन्ति । ततोऽहमपि तत्र गतोऽनुष्णशीतः स्पर्शेन अलक्ष्यश्चक्षुष्मतां रूपेण पताकाकारः संस्थानेन संजातो वायवीयः क्षत्रियः । आहूतश्च तत्र वर्तमानोऽहमुत्कलिकावातो मण्डलिकावातो गुञ्जावातो झञ्झावातः संवर्तकवातो घनवातस्तनुवातः शुद्धवात इत्यादिभिरभिधानैः । समुद्भूतानि तत्र मे शस्त्राभिघातनिरोधादीनि नानादुःखानि । विनाटितस्तत्रापि सूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तकाकारतया घूर्णमानोऽसंख्येयं कालं

भवितव्यतया ॥

इतस्तदवसाने जाते पर्यन्तगुटिकाजरणे दत्वापरां गुटिकां पुनर्नीतोऽहं प्रथमपाटके भवितव्यतया । स्थितस्तत्र पुनरनन्तं कालम् । ततः पुनरपरापरगुटिकाप्रयोगेणैव प्रापितो द्वितीयादिपाटकेषु स्थितश्चैकैकस्मिन्नसंख्येयं कालम् । ततश्चानेन प्रकारेण तस्मिन्नेकाक्षनिवासे नगरे कारितोऽहमनन्तवाराः समस्तपाटकपर्यटनविडम्बनं तीव्रमोहोदयात्यन्ताबोधयोः समक्षं भवितव्यतया ॥

अन्यदा मनाक्प्रसन्नचित्तयाऽभिहितम् । यथार्यपुत्र स्थितो भूयांसं कालं त्वमत्र नगरे । ततोऽपनयामि भवतः स्थानाजीर्णं नयामि भवन्तं नगरान्तरे । मयोक्तम् । यदाज्ञापयति देवी । तत्र प्रयुक्ता गुटिका भवितव्यतया ॥

इतश्चास्ति विकलाक्षनिवासं नाम नगरम् । तत्र च त्रयः प्रधानपाटका विद्यन्ते । तस्य नगरस्य परिपालकः कर्मपरिणाममहाराजनियुक्तमार्ग एवोन्मार्गोपदेशो नाम महत्तमः । तस्य च माया नाम गृहिणी । ततोऽहं गुटिकामाहात्म्येन प्राप्तस्तत्र प्रथमे पाटके । तस्मिंश्च सप्तकुलकोटिलक्षवर्तिनोऽसंख्येया द्विहृषीकाभिधानाः कुलपुत्रकाः प्रतिवसन्ति । ततोऽहमपि संपन्नस्तेषां मध्ये द्विहृषीकः । ततोऽपगता मे सा सुप्तमत्तमूर्छितमृतरूपता । जातो मनागभिव्यक्तचैतन्यः । ततश्च

कृतोऽहं गुटिकादानद्वारेणैव ततस्तया ।
कृमिरूपोऽशुचिस्थाने महापापः स्वभार्यया ॥

मूत्रान्त्रक्लेदजम्बालपूरिते जठरे स्थितम् ।
मां पश्यन्ती विशालाक्षी ततः सा परितुष्यति ॥
कदाचित्सारमेयादिदुर्गन्धिव्रणकोटरे ।
मामन्यकृमिजालेन संयुतं वीक्ष्य मोदते ॥
वर्चोपिघसराद्येषु लोलमानं सुदुःखितम् ।
मां दृष्ट्वा कृमिभावेन तुष्टाभूद्भवितव्यता ॥
जलूकाभावमापाद्य गुटिकादानतस्तथा ।
ममेत्थं चाकरोद्दुःखं हसन्ती सह मायया ॥
माये पश्य मदीयस्य भर्तुः सामर्थ्यमीदृशम् ।
त्वमुन्मार्गोपदेशेन भर्त्रात्मीयेन गर्विता ॥
क्षुधार्तो वारके क्षिप्तस्ततो निर्गत्य मत्पतिः ।
निःशेषं कर्षयत्येष व्रणारिं वीर्ययोगतः ॥
अन्यच्च त्यागसामर्थ्यं पश्य भर्तुर्ममेदृशम् ।
यदेष रक्तसर्वस्वं ददते हस्तधारिणे ॥
ततोऽगृहीतसङ्केते भद्रे भार्याविडम्बितः ।
उपहासेन तेनाहं द्विगुणं दुःखमागतः ॥
पुनश्च गुटिकां दत्त्वा कृत्वा शङ्खं महोदधौ ।

मामेषा शाङ्क्विकैश्छिन्नं रटन्तं वीक्ष्य तुष्यति ॥
तदेवं पाटके तत्र वर्तमानः स्वभार्यया ।
अपरापररूपेण संख्यातीतं विडम्बितः ॥

अन्यदा पुनर्यथेष्टचेष्टयैव प्रयुक्ता भवितव्यतया ममान्यगुटिका । नीतोऽहं तत्सामर्थ्येन द्वितीये पाटके । तत्र चाष्टकुलकोटिलक्षस्थायिनोऽसंख्येयास्त्रिकरणनामानो गृहपतयोऽधिवसन्ति । ततोऽहमपि तेषां मध्ये संपन्नस्त्रिकरणो गृहपतिः । ततश्च ।

यूकामत्कुणमक्कोटकुन्थुरूपविवर्तिनम् ।
पिपीलिकादिरूपं च कृत्वा मां भवितव्यता ॥
पर्यटन्तं बुभुक्षार्तं पिष्यमाणं च बालकैः ।
दग्धं दृष्ट्वा तथा तोषादानन्दमवगाहते ॥
तदेवं पाटके तत्र गुटिकादानपूर्वकम् ।
असंख्यवाराः पापोऽहं कारितोऽनेकरूपताम् ॥

अथान्यदा पुनर्दत्ता गुटिका मेऽव[म]हेलया ।
तृतीये पाटके नीतस्तयैवोचितहेलया ॥
कोटीलक्षाः कुलानां च वसन्ति नव तत्र ये ।
असंख्यास्तेषु विद्यन्ते चतुरक्षाः कुटुम्बिनः ॥
ततोऽहमपि संजातश्चतुरक्षः कुटुम्बिकः ।

पतङ्गमक्षिकादंशवृश्चिकाकारधारकः ॥
सोढानि तत्र दुःखानि नानाकाराणि तिष्ठता ।
निर्विवेकजनादिभ्यो मर्दनादिविधानतः ॥
जीर्णे जीर्णे पुनर्दत्वा गुटिकामपरापराम् ।
असंख्यरूपैस्तत्रापि पाटके नाटितस्तया ॥
भूयो भूयश्च तेष्वेव पाटकेषु विवर्तनम् ।
संख्यातीतानि वर्षाणां सहस्राणि विधापितः ॥

एवं च स्थिते

क्वचित्पर्याप्तरूपेण तथापर्याप्तरूपकः ।
तेषु त्रिष्वपि पत्न्याऽहं पाटकेषु विनाटितः ॥
अथान्यदा प्रहृष्टेन चेतसा भवितव्यता ।
ज्ञात्वा तदुचितं कालं ततः सेत्थमभाषत ॥
आर्यपुत्र भवन्तं किं नयामि नगरान्तरम् ।
विकलाक्षनिवासेऽत्र नगरे नास्ति ते धृतिः ॥
मयोक्तं देवि यत्तुभ्यं रोचते तद्विधीयताम् ।
किमत्र बहुना त्वं मे प्रमाणं सर्वकर्मसु ॥
ततो जीर्णां मम ज्ञात्वा गुटिकामन्तवर्तिनीम् ।

नगरान्तरयानाय प्रयुक्ता गुटिका तया ॥
अथोन्मार्गोपदेशस्य प्रतिजागरणे स्थितम् ।
पञ्चाक्षपशुसंस्थानं नामास्ति नगरं परम् ॥
तत्र सार्धत्रिपञ्चाशत्कोटीलक्षप्रमाणके ।
वसन्ति कुलसङ्ख्याते लोकाः पञ्चाक्षनामकाः ॥
जलस्थलनभश्चराः स्पष्टचैतन्यसंयुताः ।
संज्ञिनस्तेऽभिधीयन्ते गर्भजा इति वा बुधैः ॥
ये पुनस्तत्र विद्यन्ते स्पष्टचैतन्यवर्जिताः ।
असंज्ञिन इति ख्यातास्ते सम्मूर्छनजा जनाः ॥
ततोऽहं तेषु संजातः स्पष्टचैतन्यवर्जितः ।
पञ्चाक्षो नाम विख्यातो गुटिकायाः प्रभावतः ॥
रटन्नुच्चैर्विना कार्यं दर्दुराकारधारकः ।
केलिप्रियतया तत्र भार्ययाहं विनाटितः ॥

तत्र च सम्मूर्छनजमध्ये

रूपैरेवमसंख्येयैर्भ्रमयित्वा ततस्तथा ।
विहितो गर्भजाकारधारकोऽहं महेलया ॥

ततश्च जलचरेषु वर्तमानः

गृहीतो धीवरैस्तत्र बिभ्राणो मत्स्यरूपताम् ।

छेदपाकादिभिर्दुःखं प्रापितोऽहं सहस्रशः ॥

तथा चतुष्पदस्थलचरेषु वर्तमानस्य

शशसूकरसारङ्गरूपमाबिभ्रतो मम ।

व्याधैर्भित्वा शरैर्गात्रं कृता नानाविकर्तनाः ॥

तथा भुजपरिसर्पोरःपरिसर्पेषु वर्तमानेन

गोधाहिनकुलादीनां रूपं धारयता चिरम् ।

अन्योन्यभक्षणाद् दुःखं प्राप्तं क्रूरतया मया ॥

तथा ।

काकोलूकादिरूपाणां पक्षिणां मध्यचारिणा ।

संख्यातीतानि दुःखानि सोढानि सुचिरं मया ॥

असंख्यजनसंकीर्णे तदेवं तत्र पत्तने ।

जलस्थलनभश्चारी संजातोऽहं कुले कुले ॥

अन्यच्च । तस्मिन् पञ्चाक्षपशुसंस्थाने नगरे

सप्ताष्ट वारा रूपाणि नैरन्तर्येण कारितः ।

नीतस्ततोऽन्यस्थानेषु तत्रानीतः पुनस्तया ॥

एवं च स्थिते ।

शेषेषु सर्वस्थानेषु गत्वा गत्वान्तरान्तरा ।
मया तत्र पुरेऽनन्ताः कृता रूपविडम्बनाः ॥

कालतस्तु

स्थितश्च नैरन्तर्येण परं पल्योपमत्रयम् ।
अहं तत्र पुरे किंचित्साधिकं पूर्वकोटिभिः ॥
असंज्ञिसंज्ञिरूपेण पर्याप्तेतरभेदतः ।
तदेवं नगरे तत्र नानाकारैर्विडम्बितः ॥

अन्यदा कुरङ्गरूपः संपादितोऽहं भवितव्यतया । स्थितो यूथमध्ये तरलिततारं भयेन निरीक्षमाणो दशापि दिश उत्प्लवमानस्तरुशिखराणीतश्चेतश्च पर्यटामि यावदेकेन लुब्धककुमारकेण कलध्वनिना प्रारब्धं गीतम् । ततस्तेनाक्षिप्तं मृगयूथम् । परित्यक्तमुत्प्लवनम् । निरुद्धा चेष्टा । निश्चलीकृतानि लोचनानि । निवृत्तः शेषेन्द्रियव्यापारः । संजातः कर्णेन्द्रियमात्रनिमग्नोऽन्तरात्मा । ततो निष्पन्दमन्दीभूतं तत्तादृशं हरिणयूथमवलोक्याभ्यर्णीभूतो व्याधः । प्रगुणीकृतं कोदण्डम् । सन्धितस्तत्र शिलीमुखः । बद्धमालीढस्थानकम् । ईषदाकुञ्चिता कन्धरा । समाकृष्टो बाणः कर्णान्तं यावत् । ततो मुक्तेन तेनाराद्भागे वर्तमानोऽहं निर्भिद्य पातितो भूतले ॥

अत्रान्तरे जीर्णा मे पूर्वदत्ता गुटिका । ततो जीर्णायां तस्यां हरिणभव-

निबन्धनभूतायामेकभववेद्यायां गुटिकायां दत्ता ममान्या गुटिका भवितव्यतया । संपन्न-स्तन्माहात्म्येनाहं करिवररूपः । वर्धितः कालक्रमेण संजातो यूथाधिपतिः । ततः स्वभावसुन्दरेषु नलवनेषु अभीष्टतमेषु सल्लकीकिसलयेषु अत्यन्तकमनीयेषु वनविभागेषु परिकरितः करेणुकावृन्देन चित्तानन्दसन्दोहसागरमवगाहमानो यथेष्टचेष्टया विचरामि यावदेकदाकाण्ड एव संत्रस्तं तत्करियूथम् । नश्यन्ति श्वापदानि । श्रूयते वेणुस्फो-टरवः । संसर्पितं धूमवितानम् । ततः किमेतदिति निरीक्षितो मया पश्चाद्भूभागो यावन्निकटीभूतो ज्वालामालाकुलो दवानलः । ततः प्रादुर्भूतं मे मरणभयं परित्यक्तं पौरुषं अङ्गीकृतं दैन्यं समाश्रितात्मम्भरिता व्यपगतोऽहङ्कारः परित्यक्तं यूथं पलायितो गृहीत्वैकां दिशं गतः स्तोकं भूभागम्। तत्र चासीच्चिरन्तनग्रामपद्रसम्बन्धी विशालः शुष्कोऽन्धकूपः । स च तटवर्तितृणव्यवहिततया भयाकुलतया च न लक्षितो मया धावता वेगेन । ततः प्रविष्टौ मम तत्राग्रपादौ । तन्निरालम्बनतया पर्यस्तः पश्चाद्भागः । ततः पतितोऽहमुत्तानशरीरस्तत्रान्धकूपे संचूर्णितो गात्रभारेण मूर्छितः क्षणमात्रम् । लब्धा कथंचिच्चेतना । यावन्न चालयितुं शक्नोमि शरीरं प्रादुर्भूता च सर्वाङ्गीणा तीव्रवेदना ततः संजातो मे पश्चात्तापः । चिन्तितं च मया । यथेदृशमेव युज्यते मादृशानां ये प्रतिपन्नभृत्यभावं चिरकालपरिचितमुपकारकमापन्निमग्न-मनुरक्तमात्मवर्गं परित्यज्य कृतघ्नतया कुक्षिम्भरितामुररीकुर्वन्तः पलायन्ते । अहो मे निर्लज्जता । मय्यपि किल यूथाधिपतिशब्दो रूढः । तत्किमनेनाधुना । स्वचेष्टि-

तानुरूपमेवेदं मम संपन्नम् । अतो न मया मनसि खेदो विधेयः । ततो ऽनया भावनया प्रतिपन्नं मया मनाङ् माध्यस्थ्यं तितिक्षिता भवन्ती तीव्रापि वेदना । स्थितस्तदवस्थः सप्तरात्रं यावत् ॥

अत्रान्तरे तुष्टा ममोपरि भवितव्यता । ततस्तयाभिहितम् । साध्वार्यपुत्र साधु । शोभनस्तेऽध्यवसायः । तितिक्षितं भवता परमं दुःखम् । तुष्टाहमिदानीं भवतो ऽनेन चेष्टितेन । नयामि भवन्तं नगरान्तरे । मयाभिहितम् । यदाज्ञापयति देवी । ततो दर्शितस्तया सुन्दराकारः पुरुषः । अभिहितश्चायम्। यथार्यपुत्र तुष्टया मया-यमधुना भवतः सहायो निरूपितः पुण्योदयो नाम पुरुषः । तदनेन सह भवता गन्तव्यम् । मयाभिहितम् । यदाज्ञापयति देवी । अत्रान्तरे जीर्णा मे पूर्वदत्ता गुटिका । ततः प्रयुक्तान्या गुटिका भवितव्यतया । अभिहितं च तया । यथा-र्यपुत्र तव गतस्यायं पुण्योदयस्ते प्रच्छन्नरूपः सहोदरः सहचरश्च भविष्यतीति ॥

एवं च वदति संसारिजीवे भव्यपुरुषः प्रज्ञाविशालायाः कर्णाभ्यर्णे स्थित्वेदमाह । यथाम्ब कोऽयं पुरुषः किं वानेन कथयितुमारब्धं कानि चामूनि असंव्यवहारादीनि नगराणि का चेयं गुटिका यैकैकवासके प्रयुक्ता सती नानाविधरूपाणि कारयति विविधसुखदुःखादिकार्याणि दर्शयति कथं वा पुरुषस्येयन्तं कालमेकस्यावस्थितिः कथं चासंभावनीयानि मनुष्यस्य सतः कृमिपिपीलिकारूपाणि जायेरन् । तदिदं सकलम-पूर्वालिजालकल्पमस्य तस्करस्य चरितं मम प्रतिभासते । तत्कथयाम्बिके कोऽस्य भावार्थ

इति । प्रज्ञाविशालयोक्तम् । वत्स यदस्येदानीन्तनं विशेषरूपमुपलभ्यते तन्नानेन कथितम् । किं तर्हि सामान्यरूपेण संसारिजीवनामायं पुरुषः । अतस्तदेवानेनात्माभिधानमाख्यातमनेन चात्मचरितं सर्वमिदं घटमानकमेव निवेदयितुं प्रक्रान्तम् । तथाहि । असांव्यवहारिकजीवराशिरत्रासंव्यवहारनगरम् । एकेन्द्रियजातयः पञ्चापि पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिरूपाः । तेषां स्थानं एकाक्षनिवासम् । विकलेन्द्रियाणां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियलक्षणानां स्थानं विकलाक्षनिवासम् । पञ्चेन्द्रियतिरश्चां निलयः पञ्चाक्षपशुसंस्थानम् । एकजन्मप्रयोग्यं कर्मप्रकृतिजालमेकभववेद्या गुटिकेत्युच्यते । तदुदयेन भवन्त्येव नानाविधरूपाणि संपद्यन्त एव विविधसुखदुःखानि कार्याणि । अजरामरश्चायं पुरुषः । ततो युक्तमेवास्यानन्तमपि कालमवस्थानम् । संसारिजीवस्य चात्र भवन्त्येव कृमिपिपीलिकादिरूपाणि । किमत्राश्चर्यम् । अथवा मुग्धबुद्धिरद्यापि वत्सो न जानीते यदस्य स्वरूपम् । वत्स न संभवत्येव भुवनोदरे तत्संविधानकं यदस्य संसारिजीवस्य सम्बन्धिनि चरिते नावतरति । तद्वत्स निवेदयतु तावदेष सर्वं यथावृत्तम् । पश्चात्तवाहमस्य भावार्थं निराकुला कथयिष्यामि । भव्यपुरुषेणोक्तम् । यदाज्ञापयत्यम्बेति ॥

उत्पत्तिस्तावदस्यां भवति नियमतो वर्यमानुष्यभूमौ
भव्यस्य प्राणभाजः समयपरिणतेः कर्मणश्च प्रभावात् ।
एतच्चाख्यातमत्र प्रथममनु ततस्तस्य बोधार्थमित्थं

प्रक्रान्तोऽयं समस्तः कथयितुमतुलो जीवसंसारचारः ॥

स च सदागमवाक्यमपेक्ष्य भो
जडजनाय च तेन निवेद्यते ।
बुधजनेन विचारपरायण-
स्तदनु भव्यजनः प्रतिबुध्यते ॥

प्रस्तावेऽत्र निवेदितं तदतुलं संसारविस्फूर्जितं
धन्यानामिदमाकलय्य विरतिः संसारतो जायते ।
येषां त्वेष भवो विमूढमनसां भोः सुन्दरो भासते ।
ते नूनं पशवो न सन्ति मनुजाः कार्येण मन्यामहे ॥

इत्युपमितभवप्रपञ्चायां कथायां संसारि-
जीवचरिते तिर्यग्गतिवर्णनो नाम
द्वितीयः प्रस्तावः ॥ २ ॥

कादम्बरी

एतत्प्रायेण कल्याणाभिनिवेशिनः श्रुतिविषयमापतितमेव यथा विबुधसद्मन्यप्सरसो नाम कन्यकाः सन्ति । तासां चतुर्दश कुलानि । एकं भगवतः कमलयोनेर्मनसः समुत्पन्नम् । अन्यद्वेदेभ्यः संभूतम् । अन्यदग्नेरुद्भूतम् । अन्यत्पवनात्प्रसूतम् । अन्यदमृतान्मथ्यमानादुत्थितम् । अन्यज्जलाज्जातम् । अन्यदर्ककिरणेभ्यो निर्गतम् । अन्यत्सोमरश्मिभ्यो निष्पतितम् । अन्यद्भूमेरुद्भूतम् । अन्यत्सौदामिनीभ्यः प्रवृत्तम् । अन्यन्मृत्युना निर्मितम् । अपरं मकरकेतुना समुत्पादितम् । अन्यत्तु दक्षस्य प्रजापतेरतिप्रभूतानां कन्यकानां मध्ये द्वे सुते मुनिररिष्टा च बभूवतुस्ताभ्यां गन्धर्वैः सह कुलद्वयं जातम् । एवमेतान्येकत्र चतुर्दश कुलानि । गन्धर्वाणां तु दक्षात्मजाद्वितयसंभवं तदेव कुलद्वयं जातम् । अत्र मुनेस्तनयश्चित्रसेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातॄणामधिको गुणैः षोडशश्चित्ररथो नाम समुत्पन्नः । स किल सकलत्रिभुवनप्रख्यातपराक्रमो भगवता समस्तसुरमौलिमालालालितचरणनलिनेनाखण्डलेन सुहृच्छब्देनोपबृंहितप्रभावः सर्वेषां गन्धर्वाणामाधिपत्यमसिलतामरीचिनिचयमेचकितेन बाहुना समुपार्जितं शैशव एवाप्तवान् । इतश्च नातिदूरे तस्यास्माद्भारतवर्षादुत्तरेणानन्तरे किंपुरुषनाम्नि वर्षे वर्षपर्वतो हेमकूटो नाम निवासः । तत्र च तद्भुजयुगपरिपालितान्यनेकानि गन्धर्वशतसहस्राणि प्रतिवसन्ति । तेनैव चेदं चैत्ररथं

नामातिमनोहरं काननं निर्मितम् । इदं चाच्छोदाभिधानमतिमहत्सरः खानितम् । अयं च भवानीपतिरुपरचितो भगवान् । अरिष्टायास्तु पुत्रस्तुम्बुरुप्रभृतीनां सोदर्याणां षण्णां ज्येष्ठो हंसो नाम जगद्विदितो गन्धर्वस्तस्मिन्द्वितीये गन्धर्वकुले गन्धर्वराजेन चित्ररथेनैवाभिषिक्तो बाल एव राज्यपदमासादितवान् । अपरिमितगन्धर्वबलपरिवारस्य तस्यापि स एव गिरिरधिवासः । यत्तु तत्सोममयूखसंभूतानामप्सरसां कुलं तस्मात्किरणजलानुसारगलितेन सकलेनेव रजनिकरकलाकलापलावण्येन निर्मिता त्रिभुवननयनाभिरामा भगवती द्वितीयेव गौरी गौरीतिनाम्ना हिमकरकिरणावदातवर्णा कन्यका प्रसूता । तां च द्वितीयगन्धर्वकुलाधिपतिर्हंसो मन्दाकिनीमिव क्षीरसागरः प्रणयिनीमकरोत् । सा तु भगवता मकरकेतनेनेव रतिः शरत्समयेनेव कमलिनी हंसेन संयोजिता सदृशसमागमोपजनितामतिमहतीं मुदमुपगतवती । निखिलान्तःपुरस्वामिनी च तस्याभवत् ।

तयोश्च तादृशयोर्महात्मनोरहमीदृशी विगतलक्षणा शोकाय केवलमनेकदुःखसहस्रभाजनमेकैवात्मजा समुत्पन्ना । तातस्त्वनपत्यतया सुतजन्मातिरिक्तेन महोत्सवेन मज्जन्माभिनन्दितवान् । अवाप्ते च दशमेऽहनि कृतयथोचितसमाचारो महाश्वेतेति यथार्थमेव नाम कृतवान् । साहं पितृभवने बालतया कलमधुरप्रलापिनी वीणेव गन्धर्वाणामङ्कादङ्कं संचरन्त्यविदितस्नेहशोकायासमनोहरं शैशवमतिनीतवती । क्रमेण च कृतं मे वपुषि वसन्त इव मधुमासेन मधुमास इव नवपल्लवेन नवपल्लव इव कुसुमेन कुसुम इव मधुकरेण मधुकर इव मदेन नवयौवनेन पदम् ।

अथ विजृम्भमाणनवनलिनवनेष्वकठोरचूतकलिकाकलापकृतकामुकोत्कलिकेषु कोमलमलयमारुतावतारतरंगितानङ्गध्वजांशुकेषु मदकलितकामिनीगण्डूषसीधुसेकपुलकितबकुलेषु मधुकरकुलकलङ्ककालीकृतकालेयककुसुमकुड्मलेष्वशोकतरुताडनारणितरमणीमणिनूपुरझंकारसहस्रमुखरेषु विकसन्मुकुलपरिमलपुञ्जितालिजालमञ्जुसिञ्जितसुभगसहकारेष्वविरलकुसुमधूलिवालुकापुलिनधवलितधरातलेषु मधुमदविडम्बितमधुकरकदम्बकसंवाह्यमानलतादोलेषूत्फुल्लपल्लवलवलीलीयमानमत्तकोकिलोल्लासितमधुसीकरोद्दामदुर्दिनेषु प्रोषितजनजायाजीवोपहारहृष्टमन्मथास्फालितचापरवभयस्फुटितपथिकहृदयरुधिरार्द्रमार्गेष्वविरतपतत्कुसुमशरपतत्रिपत्रसूत्कारबधिरीकृतदिङ्मुखेषु दिवापि प्रवृत्तान्तर्मदनरागान्धाभिसारिकासार्थसंकुलेषूद्वेलरतिरससागरपूरप्लावितेषु सकलजीवलोकहृदयानन्ददायकेषु मधुमासदिवसेष्वेकदाहमम्बया सह मधुमासविस्तारितशोभं प्रोत्फुल्लनवनलिनकुमुदकुवलयकह्लारमिदमच्छोदं सरः स्नातुमभ्यागमम् । अत्र च स्नानार्थमागतया भगवत्या पार्वत्या तटशिलातलेषु विलिखितानि सभृङ्गिरिटीनि पांशुनिमग्नकृशपदमण्डलानुमितमुनिजनप्रणामप्रदक्षिणानि त्र्यम्बकप्रतिबिम्बकानि वन्दमाना भ्रमरभरभुग्नगर्भकेसरजर्जरकुसुमोपहाररम्योयं लतामण्डपः परभृतनखकोटिपाटितकुड्मलनालविवरविगलितमधुनिकरधारः सुपुष्पितोयं सहकारतरुरुन्मदमयूरकुलकलकलभीतभुजंगमुक्ततला शिशिरेयं चन्दनवीथिका विकचकुसुमपुञ्जपातसूचितवनदेवताप्रेङ्खोलनशोभनेयं लतादोला बहलकुसुमरजः पटलमग्नकलहंसपदलेखमतिरमणीयमिदं तीरतरुतलमिति स्निग्धमनोहरतरोद्देशदर्शनलोभाक्षिप्तहृदया सह सखीजनेन व्यचरम् ।

एकस्मिंश्च प्रदेशे झटिति वनानिलेनोपनीतं निर्भरविकसितेपि काननेभिभूतान्यकुसुमपरिमलं विसर्पन्तमतिसुरभितयानुलिम्पन्तमिव तर्पयन्तमिव पूरयन्तमिव घ्राणेन्द्रियमहमहमिकया मधुकरकुलैरनुबध्यमानमनाघ्रातपूर्वममानुषलोकोचितं कुसुमगन्धमभ्यजिघ्रम् । कुतोयमित्युपारूढकुतूहला चाहं मुकुलितलोचना तेन कुसुमगन्धेन मधुकरीवाकृष्यमाणा कौतुकतरलाभ्यधिकतरोपजातमणिनूपुरझंकाराकृष्टसरःकलहंसानि कतिचित्पदानि गत्वा हरहुताशनेन्धनीकृतमदनशोकविधुरं वसन्तमिव तपस्यन्तमखिलमण्डलप्राप्त्यर्थमीशानशिरःशशाङ्कमिव धृतव्रतमयुग्मलोचनं वशीकर्तुकामं काममिव सनियममतितेजस्वितया प्रचलतडिल्लतापञ्जरमध्यगतमिव ग्रीष्मदिवसदिवसकरमण्डलोदरप्रविष्टमिव ज्वलनज्वालाकलापमध्यस्थितमिव विभाव्यमानमुन्मिषन्त्या बहुलबहुलया दीपिकालोकपिङ्गलया देहप्रभया कपिलीकृतकाननं कनकमयमिव तं प्रदेशं कुर्वाणं रोचनारसलुलितप्रतिसरसमानसुकुमारपिङ्गलजटं पुण्यपताकायमानया सरस्वतीसमागमोत्कण्ठाकृतचन्दनलेखयेव भस्मललाटिकया बालपुलिनलेखयेव गङ्गाप्रवाहमुद्भासमानमनेकशापभ्रुकुटिभवनतोरणेन भ्रूलताद्वयेन विराजितमत्यायततया लोचनमयीं मालामिव ग्रथितामुद्वहन्तं सर्वहरिणैरिव दत्तलोचनशोभासंविभागमायतोत्तुङ्गघ्राणवंशमप्राप्तहृदयप्रवेशेन नवयौवनरागेणेव सर्वात्मना पाटलीकृताधररुचकमनुद्भिन्नश्मश्रुत्वादनासादितमधुकरावलीवलयपरिक्षेपविलासमिव बालकमलमाननं दधानमनङ्गकार्मुकगुणेनेव कुण्डलीकृतेन तपस्तडागकमलिनीमृणालेनेव यज्ञोपवीतेनालंकृतमेकेन सनालबकुलफलाकारं कमण्डलुमपरेण मकरकेतुविनाशशोकरुदिताया रतेरिव बाष्पजलबिन्दुभिरारचितां स्फटिकाक्षमालिकां करेण कलयन्तमनेकविद्यापगासंगमाव-

तैंनिभया नाभिमुद्रयोपशोभमानमन्तर्ज्ञाननिराकृतस्य मोहान्धकारस्यापयानपदवीमिवाञ्जनरजोले-खाश्यामलां रोमराजिमुदरेण तनीयसीं बिभ्राणमात्मतेजसा विजित्य सवितारमागृहीतेन प-रिवेषमण्डलेनेव मौञ्जमेखलागुणेन परिक्षिप्तजघनभागमभ्रगङ्गास्रोतोजलप्रक्षालितेन जरच्चकोरलोच-नपुटपाटलकान्तिना मन्दारवल्कलेनोपपादिताम्बरप्रयोजनमलंकारमिव ब्रह्मचर्यस्य यौवनमिव धर्मस्य विलासमिव सरस्वत्याः स्वयंवरपतिमिव सर्वविद्यानां संकेतस्थानमिव सर्वश्रुतानां निदाघकालमिव साषाढं हिमसमयकाननमिव स्फुटितप्रियङ्गुमञ्जरीगौरं मधुमासमिव कुसुम-धवलतिलकभूतिभूषितमुखमात्मानुरूपेण सवयसापरेण देवतार्चनकुसुमान्युच्चिन्वता तापसकुमारेणा-नुगतमतिमनोहरं स्नानार्थमागतं मुनिकुमारकमपश्यम् ।

तेन च कर्णावतंसीकृतां वसन्तदर्शनानन्दितायाः स्मितप्रभामिव वनश्रियो मलयमा-रुतागमनार्थलाजाञ्जलिमिव मधुमासस्य यौवनलीलामिव कुसुमलक्ष्म्याः सुरतपरिश्रमस्वेदजलक-णजालकावलीमिव रतेर्ध्वजचिह्नचामरपिच्छिकामिव मनोभवगजस्य मधुकरकामुकाभिसारिकां कृ-त्तिकातारास्तबकानुकारिणीममृतबिन्दुनिस्यन्दिनीमदृष्टपूर्वां कुसुममञ्जरीमद्राक्षम् । अस्याः परिभूतान्यकुसुमामोदो नन्वयं परिमल इति मनसा निश्चित्य तं तपोधनयुवानमीक्षमा-णाहमचिन्तयम् । अहो रूपातिशयनिष्पादनोपकरणकोषस्याक्षीणता विधातुः । यत्त्रिभुव-नाद्भुतरूपसंभारं भगवन्तं कुसुमायुधमुत्पाद्य तदाकारातिरिक्तरूपराशिरयमपरो मुनिमाया-मयो मकरकेतुरुत्पादितः । मन्ये च सकलजगन्नयनानन्दकरं शशिबिम्बं विरचतया लक्ष्मीलीलावासभवनानि कमलानि सृजता प्रजापतिना प्रथममेतदाननाकारकरणकौशलाभ्यास

एव कृतः । अन्यथा किमिव हि सदृशवस्तुविरचनायां कारणम् । अलीकं चेदं यथा किल सकलाः कलाः कलावतो बहुलपक्षे क्षीयमाणस्य सुषुम्नानाम्ना रश्मिना रविरापिबतीति । ताः खल्वस्य गभस्तयः समस्ता वपुरिदमाविशन्तीति । कुतोन्यथा रूपापहारिणि क्लेशबहुले तपसि वर्तमानस्येदं लावण्यम् । इति विचिन्तयन्तीमेव माम-विचारितगुणदोषविशेषो रूपैकपक्षपाती नवयौवनसुलभः कुसुमायुधः कुसुमसमयमद इव मधुकरीं परवशामकरोत् ।

उच्छ्वसितैः सह विस्मृतनिमेषेण किंचिदामुकुलितपक्ष्मणा जिह्मिततरलतरतारसारोदरेण दक्षिणेन चक्षुषा सस्पृहमापिबन्तीव किमपि याचमानेव त्वदायत्तास्मीति वदन्तीवाभिमुखं हृदयमर्पयन्तीव सर्वात्मनानुप्रविशन्तीव तन्मयतामिव गन्तुमीहमाना मनोभवाभिभूतां त्राय-स्वेति शरणमिवोपयान्ती देहि हृदयैवकाशमित्यर्थितामिव दर्शयन्ती हाहा किमिदमसांप्रत-मतिह्रेपणमकुलकुमारीजनोचितमिदं मया प्रस्तुतमिति जानानाप्यप्रभवन्ती करणानां स्तम्भि-तेव लिखितेवोत्कीर्णेव संयतेव मूर्छितेव केनापि विधृतेव निष्पन्दसकलावयवा तत्कालावि-र्भूतेनावष्टम्भेनाकथितशिक्षितेनानाख्येयेन स्वसंवेद्येन केवलं न विभाव्यते किं तद्रूपसंपदा किं मनसा किं मनसिजेन किमभिनवयौवनेन किमनुरागेणेवोपदिश्यमाना किमन्येनैव के-नापि प्रकारेणाहमपि न जानामि कथंकथमिति तमतिचिरं व्यलोकयम् । उत्क्षिप्य नीयमानेव तत्समीपमिन्द्रियैः पुरस्तादाकृष्यमाणेव हृदयेन पृष्टतः प्रेर्यमाणेव पुष्पध-न्वना कथमपि मुक्तप्रयत्नमप्यात्मानमधारयम् । अनन्तरं च मेन्तर्मदनावकाशमिव दातु-

माह्नितसंताना निरीयुः श्वासमरुतः । साभिलाषं हृदयमाख्यातुकाममिव स्फुरितमुखमभूत्कुचयुगलम् । स्वेदसलिललवलेखाक्षालितेवागलल्लज्जा । मकरध्वजनिशितशरनिकरनिपातत्रस्तेवाकम्पत गात्रयष्टिः। तद्रूपातिशयं द्रष्टुमिव कुतूहलादालिङ्गनलालसेभ्योऽङ्गेभ्यो निरगाद्रोमाञ्चजालकम् । अशेषतः स्वेदाम्भसा धौतश्चरणयुगलादिव हृदयमविशद्रागः ।

आसीच्च मम मनसि। शान्तात्मनि दूरीकृतसुरतव्यतिकरेऽस्मिञ्जने मां निक्षिपता किमिदमनार्येणासदृशमारब्धं मनसिजेन । एवं च नामातिमूढं हृदयमङ्गनाजनस्य । यदनुरागविषययोग्यतामपि विचारयितुं नालम् । क्वेदमतिभास्वरं धाम तेजसां तपसां च । क्व च प्राकृतजनाभिनन्दितानि मन्मथपरिस्पन्दितानि । नियतमयं मामेवं मकरलाञ्छनेन बिडम्ब्यमानामुपहसति मनसा । चित्रं चेदं यदहमेवमवगच्छन्त्यपि न शक्नोम्यात्मनो विकारमुपसंहर्तुम् । अन्या अपि कन्यकास्त्रपामपहाय स्वयमुपयाताः पतीन् । अन्या अप्यनेन दुर्विनीतेन मन्मथेनोन्मत्ततां नीता नार्यः । न पुनरहमेका यथा । कथमनेन क्षणेनाकारमात्रालोकनाकुलीभूतमेवमस्वतन्त्रतामुपैत्यन्तःकरणम् । कालो हि गुणाश्च दुर्निवारतामारोपयन्ति मदनस्य सर्वथा । यावदेव सचेतनास्मि यावदेव च न परिस्फुटमनेन विभाव्यते मे मदनदुश्चेष्टितलाघवमेतत्तावदेवास्मात्प्रदेशादपसर्पणं श्रेयः । कदाचिदनभिमतस्मरविकारदर्शनकुपितोयं शापाभिज्ञां करोति माम् । अदूरकोपा हि मुनिजनप्रकृतिः । इत्यवधार्यापसर्पणाभिलाषिण्यहमभवम् । अशेषजनपूजनीया चेयं जातिरिति कृत्वा तद्वदनाकृष्टदृष्टिप्रसरमचलितपक्ष्ममालमदृष्टभूतलमीषदुल्लसित-

कर्णपल्लवोन्मुक्तकपोलमण्डलमालोलालकलतालसत्कुसुमावतंसमंसदेशदोलायितमणिकुण्डलमस्मै प्रणाममकरवम् ।

अथ कृतप्रणामायां मयि दुर्लङ्घ्यशासनतया भगवतो मनोभुवो मदजननतया च मधुमासस्यातिरमणीयतया च तस्य प्रदेशस्याविनयबहुलतया चाभिनवयौवनस्य चञ्चलप्रकृतितया चेन्द्रियाणां दुर्निवारतया च विषयाभिलाषाणां चपलतया च मनोवृत्तेस्तथाभवितव्यतया च तस्य तस्य वस्तुनः किं बहुना मम मन्दभाग्यदौरात्म्यादस्य चेदृशस्य क्लेशस्य विहितत्वात्तमपि मद्विकारदर्शनापहृतधैर्यं प्रदीपमिव पवनस्तरलतामनयदनङ्गः । तदा तस्याप्यभिनवागतं मदनं प्रत्युद्गच्छन्निव रोमोद्गमः प्रादुरभवत् । मत्सकाशमभिप्रस्थितस्य मनसो मार्गमिवोपदिशद्भिः पुरः प्रवृत्तं श्वासैः । वेपथुगृहीता व्रतभङ्गभीतेवाकम्पत करतलगताक्षमाला । द्वितीयेव कर्णविसक्तकुसुममञ्जरी कपोलतलासङ्गिनी समदृश्यत स्वेदसलिलसीकरजालिका । मद्दर्शनप्रीतिविस्तारितस्य चोत्तानतारकस्य पुण्डरीकमयमिव तमुद्देशमुपदर्शयतो लोचनयुगलस्य विसर्पिभिरंशुसंतानैर्यदृच्छयाच्छोदसलिलमपहाय विकचकुवलयवनैरिव गगनतलसमुत्पतितैररुध्यन्त दश दिशः । तया तु तस्यातिप्रकटया विकृत्या द्विगुणीकृतमदनावेशा तत्क्षणमहमवर्णनयोग्यां कामप्यवस्थामन्वभवम् । इदं च मनस्यकरवम् । अनेकसुरतसमागमलास्यलीलोपदेशोपाध्यायो मकरकेतुरेव विलासानुपदिशति । अन्यथा विविधरसासङ्गललितेष्वीदृशेषु व्यतिकरेष्वप्रविष्टबुद्धेरस्य जनस्य कुत इयमनभ्यस्ताकृती रतिरसनिस्यन्दमिव क्षरन्त्यमृतमिव वर्षन्ती मदमुकुलितेव खेदालसेव निद्राजडेवान-

न्दभरमन्थरतरत्तारसंचारिण्यनिभृतभ्रूलतोल्लासिनी दृष्टिः । कुतश्चेदमतिनैपुण्यं यच्चक्षुषैवानक्षरमेवमन्तर्गतो हृदयाभिलाषः कथ्यते ।

प्राप्तप्रसरा चोपसृत्य तं द्वितीयमस्य सहचरं मुनिबालकं प्रणामपूर्वकमपृच्छम् । भगवन्किमभिधानः कस्य चायं तपोधनयुवा । किंनाम्नस्तरोरियमनेनावतंसीकृता कुसुममञ्जरी । जनयति हि मे मनसि महत्कौतुकमस्याः समुत्सर्पन्नसाधारणसौरभोयमनाघ्रातपूर्वो गन्ध इति । स तु मामीषद्विहस्याब्रवीत् । बाले किमनेन पृष्टेन प्रयोजनम् । अथ कौतुकमावेदयामि । श्रूयताम् ।

अस्ति खलु सकलत्रिभुवनप्रख्यातकीर्तिरत्युदारतया सुरासुरसिद्धवृन्दवन्दितचरणयुगलो महामुनिर्दिव्यलोकनिवासी श्वेतकेतुर्नाम । तस्य भगवतः सुरासुरलोकसुन्दरीहृदयानन्दकरमशेषत्रिभुवनसुन्दरमतिशयितनलकूबरं रूपमासीत् । स कदाचिद्देवतार्चनकमलान्युद्धर्तुमैरावतमदजलबिन्दुबुद्बुधचन्द्रकशतखचितजलां हरहसितसितस्रोतसं मन्दाकिनीमवततार । अवतरन्तं च तदा कमलवनेषु संततसंनिहिता विकचसहस्रपत्त्रपुण्डरीकोपविष्टा देवी लक्ष्मीर्ददर्श । तस्यास्तु तमवलोकयन्त्याः प्रेममदमुकुलितेनानन्दबाष्पभरतरंगतरलतारेण लोचनयुगलेन रूपमास्वादयन्त्या जृम्भिकारम्भमन्थरमुखविन्यस्तहस्तपल्लवाया मन्मथविकृतं मन आसीत् । आलोकनमात्रेण च समासादितसुरतसमागमसुखायास्तस्मिन्नेवासनीकृते पुण्डरीके कृतार्थतासीत् । तस्माच्च कुमारः समुदपादि । ततस्तमुत्सङ्गेनादाय सा भगवन्गृहाण तवायमात्मज इत्युक्त्वा तस्मै श्वेतकेतवे ददौ । असावपि बालजनोचिताः सर्वाः क्रियाः कृत्वा तस्य

पुण्डरीकसंभवतया तदेव पुण्डरीक इति नाम चक्रे । प्रतिपादितव्रतं च तमागृहीतसकलविद्याकलापमकार्षीत् । सोयम् ।

इयं च सुरासुरैर्मथ्यमानात्क्षीरसागरादुद्गतः पारिजातनामा पादपस्तस्य मञ्जरी । यथा चैषा व्रताविरुद्धमस्य श्रवणसंसर्गमासादितवती तदपि कथयामि । अद्य चतुर्दशीति भगवन्तमम्बिकापतिं कैलासगतमुपासितुममरलोकान्मया सह नन्दनवनसमीपेनायमनुसरन्निर्गत्य साक्षान्मधुमासलक्ष्मीदत्तललितहस्तावलम्बया बकुलमालिकामेखलया कुसुमपल्लवग्रथिताभिराजानुलम्बिनीभिः कण्ठमालिकाभिर्निरन्तराच्छादितविग्रहया नवचूताङ्कुरकर्णपूरया पुष्पासवपानमत्तया नन्दनवनदेवतया पारिजातकुसुममञ्जरीमिमामादाय प्रणम्याभिहितः । भगवन्सकलत्रिभुवनदर्शनाभिरामायास्तवाकृतेरस्याः सदृशोयमलंकारः प्रसीद क्रियताम् । इयमवतंसविलासदुर्ललिता समारोप्यतां श्रवणशिखरम् । व्रजतु सफलतां जन्म पारिजातस्य । इत्येवमभिदधानां चायमात्मरूपस्तुतिवादत्रपावनमितविलोचनस्तामनादृत्यैव गन्तुं प्रवृत्तः । मया तु तामनुयान्तीमालोक्य को दोषः सखे क्रियतामस्याः प्रणयपरिग्रह इत्यभिधाय बलादियमनिच्छतोप्यस्य कर्णपूरीकृता । तदेतत्कार्त्स्न्येन योयं या चेयं यथा चास्य श्रवणशिखरं समारूढा तत्सर्वमावेदितम् ।

इत्युक्तवति तस्मिन्स तपोधनयुवा किंचिदुपदर्शितस्मितो मामवादीत् । अयि कुतूहलिनि किमनेन प्रश्नायासेन । यदि रुचितसुरभिपरिमला गृह्यतामियम् । इत्युक्त्वा समुपसृत्यात्मीयाच्छ्रवणादपनीय कलैरलिकुलक्वणितैः प्रारब्धरतिसमागमप्रार्थनामिव मदीये

श्रवणपुटे तामकरोत् । मम तु तत्करतलस्पर्शलोभेन तत्क्षणमपरमिव पारिजातकुसुममवतंसस्थाने पुलकमासीत् । स च मत्कपोलस्पर्शसुखेन तरलीकृताङ्गुलिजालकात्करतलादक्षमालां लज्जया सह गलितामपि नाज्ञासीत् । अथाहं तामसंप्राप्तामेव भूतलमक्षमालां गृहीत्वा सलीलं तद्भुजपाशसंदानितकण्ठग्रहसुखमिवानुभवन्ती दर्शितापूर्वहारलतालीलां कण्ठाभरणतामनयम् ।

इत्थंभूते च व्यतिकरे छत्रग्राहिणी मामवोचत् । भर्तृदारिके स्नाता देवी । प्रत्यासीदति गृहगमनकालः । तत्क्रियतां मज्जनविधिरिति । अहं तु तेन तस्या वचनेन नवग्रहा करिणीव प्रथमाङ्कुशपातेनानिच्छया कथंकथमपि समाकृष्यमाणा तन्मुखाल्लावण्यामृतपङ्कमग्नामिव कपोलपुलककण्टकजालकलग्नामिव मदनशरशलाकाकीलितामिव सौभाग्यगुणस्यूतामिवातिकृच्छ्रेण दृष्टिमाकृष्य स्नातुमुदचलम् । उच्चलितायां च मयि द्वितीयो मुनिदारकस्तथाविधं तस्य धैर्यस्खलितमालोक्य किंचित्प्रकटितप्रणयकोप इवावादीत् ।

सखे पुण्डरीक नैतदनुरूपं भवतः । क्षुद्रजनक्षुण्ण एष मार्गः । धैर्यधना हि साधवः । किं यः कश्चित्प्राकृत इव विक्लवीभवन्तमात्मानं न रुणत्सि । कुतस्तवापूर्वोऽयमाद्येन्द्रियोपप्लवो येनास्येवंकृतः । क्व ते तद्धैर्यम् । क्वासाविन्द्रियजयः । क्व तद्वशित्वं चेतसः । क्व सा प्रशान्तिः । क्व तत्कुलक्रमागतं ब्रह्मचर्यम् । क्व सा सर्वविषयनिरुत्सुकता । क्व ते गुरूपदेशाः । क्व तानि श्रुतानि । क्व ता वैराग्यबुद्धयः । क्व तदुपभोगविद्वेषित्वम् । क्व सा सुखपराङ्मुखता । क्वासौ

तपस्यभिनिवेशः । क्व सा भोगानामुपर्यरुचिः । क्व तद्यौवनानुशासनम् । सर्वथा निष्फला प्रज्ञा । निर्गुणो धर्मशास्त्राभ्यासः । निरर्थकः संस्कारः । निरुपकारको गुरूपदेशविवेकः । निष्प्रयोजना प्रबुद्धता । निष्कारणं ज्ञानम् । यदत्र भवादृशा अपि रागाभिषङ्गैः कलुषीक्रियन्ते प्रमादैश्चाभिभूयन्ते । कथं करतलाद्गलितामपहृताम-क्षमालामपि न लक्षयसि । अहो विगतचेतनत्वम् । अपहृता नामेयम् । इदमपि तावदपह्रियमाणमनयानार्यया निवार्यतां हृदयम् ।

इत्येवमभिधीयमानश्च तेन किंचिदुपजातलज्ज इव प्रत्यवादीत् । सखे कपिञ्जल किं मामन्यथा संभावयसि । नाहमेवमस्या दुर्विनीतकन्यकाया मर्षयाम्यक्षमालाग्रहणापराध-मिमम् । इत्यभिधायालीककोपकान्तेन प्रयत्नविरचितभीषणभ्रुकुटिभूषणेन चुम्बनाभिलाषस्फुरि-ताधरेण मुखेन्दुना मामवदत् । चञ्चले प्रदेशादस्मादिमामक्षमालामदत्त्वा पदात्पदमपि न गन्तव्यमिति । तच्च श्रुत्वाहमात्मकण्ठादुन्मुच्य मकरध्वजलास्यारम्भलीलापुष्पाञ्जलिमेका-वलीं भगवन्गृह्यतामक्षमालेति मन्मुखासक्तदृष्टेः शून्यहृदयस्यास्य प्रसारिते पाणौ निधाय स्वेदसलिलस्नातापि पुनः स्नातुमवातरम् । उत्थाय च कथमपि प्रयत्नेन निम्नगेव प्रतीपं नीयमाना सखीजनेन बलादम्बया सह तमेव चिन्तयन्ती स्वभवनमयासिषम् । गत्वा च प्रविश्य कन्यान्तःपुरं ततः प्रभृति तद्विरहविधुरा किमागतास्मि किं तत्रैव स्थितास्मि किमेकाकिन्यस्मि किं परिवृतास्मि किं तूष्णीमस्मि किं प्रसृतालापास्मि किं जागर्मि किं सुप्तास्मि किं रोदिमि किं न रोदिमि किं दुःखमिदं किं सुखमिदं

किमुत्कण्ठेयं किं व्याधिरयं किं व्यसनमिदं किमुत्सवोयं किं दिवस एषः किं निशेयं कानि रम्याणि कान्यरम्याणीति सर्वं नावागच्छम् । अविज्ञातमदनवृत्तान्ता च क्व गच्छामि किं करोमि किं शृणोमि किं पश्यामि किमालपामि कस्य कथयामि कोस्य प्रतीकार इति सर्वं च नाज्ञासिषम् । केवलमारुह्य कुमारीपुरप्रासादं विसर्ज्य च सखीजनं द्वारि निवारिताशेषपरिजनप्रवेशा सर्वव्यापारानुत्सृज्यैकाकिनी मणिजालगवाक्षनिक्षिप्तमुखी तामेव दिशं तत्सनाथतया प्रसाधितामिव कुसुमितामिव महारत्ननिधानाधिष्ठितामिवामृतरससागरपूरप्लावितामिव पूर्णचन्द्रोदयालंकृतामिव दर्शनसुभगामीक्षमाणा तस्माद्दिगन्तरादागच्छन्तमनिलमपि वनकुसुमपरिमलमपि शकुनिध्वनिमपि तद्वार्त्तां प्रष्टुमीहमाना तद्वल्लभतया तपःक्लेशायापि स्पृहयन्ती तत्प्रीत्येव गृहीतमौनव्रता स्मरजनितपक्षपाता च तत्परिग्रहान्मुनिवेषस्याग्राम्यतां तदास्पदतया यौवनस्य चारुतां तच्छ्रवणसंपर्कात्पारिजातकुसुमस्य मनोहरतां तन्निवासात्सुरलोकस्य रम्यतां तद्रूपसंपदा कुसुमायुधस्य दुर्जयतामध्यारोपयन्ती दूरस्थस्यापि कमलिनीव सवितुः सागरवेलेव चन्द्रमसो मयूरीव जलधरस्य तस्यैवाभिमुखी तथैव तां तद्विरहातुरजीवितोद्गमरक्षावलीमिवाक्षावलीं कण्ठेनोद्वहन्ती तथैव च तया प्रस्तुततद्रहस्यालापयेव कर्णलग्नया पारिजातमञ्जर्या तथैव च तेन तत्करतलस्पर्शसुखजन्मना कदम्बमुकुलकर्णपूरायमाणेन रोमाञ्चजालेन कण्टकितैककपोलफलका निस्पन्दमतिष्ठम् ।

अथ ताम्बूलकरङ्कवाहिनी मदीया तरलिका नाम मयैव सह गता स्नातुमासीत् । सा च पश्चाच्चिरादिवागत्य तथावस्थितां शनैर्मामवादीत् । भर्तृदारिके यौ तौ ताप-

सकुमारकौ दिव्याकारावस्माभिरच्छोदसरस्तीरे दृष्टौ तयोरेको येन भर्तृदुहितुरियमवतं-
सीकृता सुरतरुकुसुममञ्जरी स तस्माद्द्वितीयादात्मनो रक्षन्दर्शनमतिनिभृतपदः कुसुमित-
लतासंतानगहनान्तरेणोपसृत्य मामागच्छन्तीं पृष्ठतो भर्तृदारिकामुद्दिश्यापाक्षीत् । बालिके
केयं कन्यका कस्य वापत्यं किमभिधाना क्व गच्छतीति । मयोक्तमेषा खलु भगवतः
श्वेतभानोरंशुसंभूतायामप्सरसि गौर्यां समुत्पन्ना देवस्य सकलगन्धर्वमुकुटमणिशलाकाशिखरोल्ले-
खमसृणितचरणनखचक्रस्य प्रणयप्रसुप्तगन्धर्वकामिनीकपोलपत्त्रलताला‍ञ्छितभुजतरुशिखरस्य पाद-
पीठीकृतलक्ष्मीकरकमलस्य गन्धर्वाधिपतेर्हंसस्य दुहिता महाश्वेता नाम गन्धर्वाधिवासं हेम-
कूटाचलमभिप्रस्थिता । इति कथिते च मया किमपि चिन्तयन्मुहूर्तमिव तूर्णीं स्थित्वा
विगतनिमेषेण चक्षुषा चिरमभिवीक्षमाणो मां सानुनयमर्थितामिव दर्शयन्पुनराह । बालिके
कल्याणिनी तवाविसंवादिन्यचपला बालभावेप्याकृतिरियम् । तत्करोषि मे वचनमेकमभ्य-
र्थ्यमानेति । ततो मया सविनयमुपरचिताञ्जलिपुट्या दर्शितादरमभिहितः । भगवन्क-
स्मादेवमभिधत्से । काहम् । महात्मानः सकलत्रिभुवनपूजनीयास्त्वादृशाः पुण्यैर्विना नि-
खिलकल्मषापहारिणीमस्मद्विधेषु दृष्टिमपि न पातयन्ति किं पुनराज्ञाम् । तद्विस्रब्धमा-
दिश्यतां कर्तव्यम् । अनुगृह्यतामयं जनः । इत्येवमुक्तश्च मया सस्नेहया सखीमिवो-
पकारिणीमिव प्राणप्रदामिव दृष्ट्या मामभिनन्द्य निकटवर्तिनस्तमालपादपात्पल्लवमादाय
निष्पीड्य शिलातले तेन गन्धगजमदसुरभिपरिमलेन रसेनोत्तरीयवल्कलैकदेशाद्विपाट्य पट्टिकां
स्वहस्तकमलकनिष्ठिकानखशिखरेणाभिलिख्येयं पत्रिका त्वया तस्यै कन्यकायै प्रच्छन्नमेकाकिन्यै

देयेत्यभिधायार्पितवान् । इत्युक्त्वा च सा ताम्बूलभाजनादाकृष्य तामदर्शयत् । अहं तु तेन तत्संबन्धिनालापेन शब्दमयेनापि स्पर्शसुखमिवान्तर्जनयता श्रोत्रविषयेणापि रोमोद्गमानुमितसर्वाङ्गानुप्रवेशेन मदनावेशमन्त्रेणेवावेश्यमाना तस्याः करतलादादाय तां वल्कलपट्टिकां तस्यामिमामभिलिखितामार्यामपश्यम् ।

दूरं मुक्तालतया बिससितया विप्रलोभ्यमानो मे ।
हंस इव दर्शिताशो मानसजन्मा त्वया नीतः ॥

अनया च मे दृष्ट्या दिङ्मोहभ्रान्त्येव प्रनष्टवर्त्मनो बहुलनिशयेवान्धस्य जिह्वोच्छित्त्येव मूकस्येन्द्रजालिकपिच्छिकयेवातत्त्वदर्शिनो ज्वरप्रलापप्रवृत्त्येवासंबद्धभाषिणो दुष्टनिद्रयेव विषविह्वलस्य लोकायतिकविद्ययेवाधर्मरुचेर्मदिरयेवोन्मत्तस्य दुष्टावेशक्रिययेव पिशाचगृहस्य दोषविकारोपचयः सुतरामक्रियत स्मरातुरस्य मे मनसः । येनाकुलीक्रियमाणा सरिदिव पूरेण विह्वलतामभ्यागमम् । तां च द्वितीयदर्शनेन कृतमहापुण्यामिवानुभूतसुरलोकवासामिव देवताधिष्ठितामिव लब्धवरामिव पीतामृतामिव समासादितत्रैलोक्यराज्याभिषेकामिव मन्यमाना सततसंनिहितामपि दुर्लभदर्शनामिवातिपरिचितामप्यपूर्वामिव सादरमाभाषमाणा पार्श्वावस्थितामपि सर्वलोकस्योपर्यवस्थितामिव पश्यन्ती कपोलयोरलकलताभङ्गेषु च सोपग्रहं स्पृशन्ती विपरीतमिव परिजनस्वामिसंबन्धमुपदर्शयन्ती तरलिके कथय कथं स त्वया दृष्टः किं किमभिहितासि तेन कियन्तं कालमवस्थितासि तत्र कियदनुसरन्नस्मानसावागत इति पुनः पुनः पर्यपृच्छम् । अनयैव च कथया तया सह तस्मिन्नेव प्रासादे तथैव प्रति-

षिद्धाशेषपरिजनप्रवेशा दिवसमत्यवाहयम् ।

अथ मदीयेनेव हृदयेन कृतरागसंविभागे लोहितायति गगनतलोपान्तावलम्बिनि रवि-बिम्बे सरागदिवसकरदर्शनानुरक्तायां कृतकमलशयनायामनङ्गातुरायामिव पाण्डुतां व्रजन्त्यामात-पलक्ष्म्यां गैरिकगिरिसलिलप्रपातपाटलेषु कमलवनेभ्यः समुत्थाय वनगजयूथेष्विव पुञ्जीभवत्सु भास्करकिरणेषु गगनावतारविश्रामलालसानां रविरथवाजिनां हर्षहेषारवप्रतिशब्दकेन सह वि-शति मेरुगिरिगह्वरं वासरे मुकुलितरक्तपङ्कजपुटप्रविष्टमधुकरावलीषु रविविरहमूर्छान्धकारित-हृदयास्विव प्रारब्धनिमीलनासु पद्मिनीषु ग्रासीकृतसामान्यमृणाललताविवरसंक्रामितानीव परस्पर-हृदयान्यादाय विघटमानेषु रथाङ्गनाम्नां युगलेषु सा छत्रग्राहिणी समागत्याकथयत् । भ-र्तृदारिके तयोर्मुनिकुमारयोरन्यतरो द्वारि तिष्ठति कथयति चाक्षमालामुपयाचितुमागतोस्मीति ।

अहं तु मुनिकुमारनामग्रहणादेव स्थानस्थितापि गतेव द्वारदेशं समुपजाततदागमना-शङ्का समाहूयान्यतमं कञ्चुकिनं गच्छ प्रवेश्यतामित्यादिश्य प्राहिणवम् । अथ मुहूर्तादिव तं तस्य रूपस्येव यौवनं यौवनस्येव मकरकेतनं मकरकेतनस्येव वसन्तसमयं वसन्तसमय-स्येव दक्षिणानिलमनुरूपं सखायमृषिकुमारकं कपिञ्जलनामानं जराधवलस्य कञ्चुकिनोनुमार्गेण चन्द्रातपस्येव बालातपमागच्छन्तमपश्यम् । अन्तिकमुपगतस्य चास्य पर्याकुलमिव सविषाद-मिव शून्यमिवार्थिनमिवानुपरताभिप्रेतमाकारमलक्षयम् । उत्थाय च कृतप्रणामा सादरं स्व-यमासनमुपाहरम् । उपविष्टस्य च बलादनिच्छतोपि प्रक्षाल्य चरणावुपमृज्योत्तरीयांशुकप-ल्लवेनाव्यवधानायां भूमावेव तस्यान्तिके समुपाविशम् । अथ मुहूर्तमिव स्थित्वा किमपि

विवक्षुरिव स तस्यां मत्समीपोपविष्टायां तरलिकायां चक्षुरपातयत् । अहं तु विदिताभिप्राया दृष्ट्वैव भगवन्नव्यतिरिक्तेयमस्मच्छरीरादशङ्कितमभिधीयतामित्यवोचम् ।

एवमुक्तश्च मया कपिञ्जलः प्रत्यवादीत् । राजपुत्रि किं ब्रवीमि । वागेव मे नाभिधेयविषयमवतरति त्रपया । क्व कन्दमूलफलाशी शान्तो वननिरतो मुनिजनः । क्वायमनुपशान्तजनोचितो विषयोपभोगाभिलाषकलुषो मन्मथविविधविलाससंकटो रागप्रायः प्रपञ्चः । सर्वमेवानुपपन्नमालोकय किमारब्धं दैवेन । अयत्नेनैव खलूपहासास्पदतामीश्वरो नयति जनम् । न जाने किमिदं वल्कलानां सदृशमुताहो जटानां समुचितम् । किं तपसोनुरूपमाहोस्विद्धर्मोपदेशाङ्गमिदम् । अपूर्वेयं विडम्बना । केवलमवश्यकथनीयमिदम् । अपर उपायो न दृश्यते । अन्या प्रतिक्रिया नोपलभ्यते । अन्यच्छरणं नालोक्यते । अन्या गतिर्नास्ति । अकथ्यमाने च महाननर्थोपनिपातो जायते । प्राणपरित्यागेनापि रक्षणीयाः सुहृदसव इति कथयामि । अस्ति भवत्याः समक्षमेव स मया तथा निष्ठुरमुपदर्शितकोपेनाभिहितः । तथा चाभिधाय परित्यज्य तं तस्मात्प्रदेशादुपजातमन्युरुत्सृष्टकुसुमावचयोन्यं प्रदेशमगमम् । अपयातायां भवत्यां मुहूर्तमिव स्थित्वैकाकी किमयमिदानीमाचरतीति संजातवितर्कः प्रतिनिवृत्य विटपान्तरितविग्रहस्तं प्रदेशं व्यलोकयम् । यावत्तत्र तं नाद्राक्षमासीच्च मे मनस्येवं किं नु मदनपरायत्तचित्तवृत्तिस्तामेवानुसरन्गतो भवेद्गतायां च तस्यां लब्धचेतनो लज्जमानो न शक्नोति मे दर्शनपथमुपगन्तुमाहोस्वित्कुपितः परित्यज्य मां गत उतान्वेषमाणो मामेव प्रदेशमन्यमितः

समाश्रितः स्यादित्येवं विकल्पयन्कंचित्कालमतिष्ठम् । तेन तु जन्मनः प्रभृत्यनभ्यस्तेन तस्य क्षणमप्यदर्शनेन दूयमानः पुनरचिन्तयम् । स कदाचिद्धैर्यस्खलनविलक्षः किंचिदनिष्टमपि समाचरेत् । न हि किंचिन्न क्रियते ह्रिया । तन्न युक्तमेनमेकाकिनं कर्तुम् । इत्यवधार्यान्वेष्टुमादरमकरवम् । अन्वेषमाणश्च यथा यथा नापश्यं तं तथा तथा सुहृत्स्नेहकातरेण मनसा तत्तदशोभनमाशङ्कमानस्तरुलतागहनानि चन्दनवीथिकालतामण्डपान्सरःकूलानि च वीक्षमाणो निपुणमितस्ततो दत्तदृष्टिः सुचिरं व्यचरम् ।

अथैकस्मिन्सरःसमीपवर्तिनि निरन्तरतया कुसुममय इव मधुकरमय इव परभृतमय इव मयूरमय इवातिमनोहरे वसन्तजन्मभूमिभूते लतागहने कृतावस्थानमुत्सृष्टसकलव्यापारतया लिखितमिवोत्कीर्णमिव स्तम्भितमिवोपरतमिव प्रसुप्तमिव योगसमाधिस्थमिव निश्चलमपि स्ववृत्ताच्चलितमेकाकिनमपि मन्मथाधिष्ठितं सानुरागमपि पाण्डुतामावहन्तं शून्यान्तःकरणमपि हृदयनिवासिदयितं तूष्णीकमपि कथितमदनवेदनातिशयं शिलातलोपविष्टमपि मरणे व्यवस्थितं शापप्रदानभयादिवादत्तदर्शनेन कुसुमायुधेन संताप्यमानमतिनिस्पन्दतया हृदयनिवासिनीं प्रियां द्रष्टुमन्तःप्रविष्टैरिवासह्यसंतापसंत्रासप्रलीनैरिव मनःक्षोभप्रकुपितैरिवोन्मुच्य गतैरिन्द्रियैः शून्यीकृतशरीरं निस्पन्दनिमीलितेनान्तर्ज्वलन्मदनदहनधूमाकुलिताभ्यन्तरेणेव पक्ष्मान्तरविवरवान्तानेकधारमनवरतमीक्षणयुगलेन बाष्पजलदुर्दिनमुत्सृजन्तमालोहिनीमधरप्रभामनङ्गाग्नेः प्रदहतो हृदयमूर्ध्वसंसर्पिणीं शिखामिवादाय निष्पतद्भिरुच्छ्वासैस्तरलीकृतासन्नलताकुसुमकेसरं वामकपोलशयनीकृतकरतलतया समुत्सर्पद्भिरमलैर्नखांशुभिर्विमलीकृतमच्छाच्छचन्दनरसरचितललाटिकमिव

ललाटमुद्वहन्तमचिरापनीतपारिजातकुसुमकर्णपूरतया सशेषपरिमलामोदलोभोपसर्पिणा कलविरुत-
च्छलेन मदनसंमोहनमन्त्रमिव जपता मधुकरकुलेन सनीलोत्पलमिव सतमालपल्लवमिव श्रव-
णदेशं दधानमुत्कण्ठाज्वररोमाञ्चव्याजेन प्रतिरोमकूपनिपतितानां मदनशराणां कुसुमशर-
शल्यशकलनिकरमिवाङ्गलग्नं बिभ्राणं दक्षिणकरेण च स्फुरितनखकिरणनिकरां करतलस्पर्शसुख-
कण्टकितामिव मुक्तावलीमविनयपताकामुरसि धारयन्तं मदनवशीकरणचूर्णेनेव कुसुमरेणुना
तरुभिराहन्यमानमात्मरागमिव संक्रामयद्भिरासन्नैरनिलचलितैरशोकपल्लवैः स्पृश्यमानं सुरताभि-
षेकसलिलैरिवाभिनवपुष्पस्तबकमधुसीकरैर्वनश्रियाभिषिच्यमानमलिनिवहनिपीयमानपरिमलैरुपरि पत-
द्भिश्चम्पककुड्मलैस्तप्तशरशल्यकैरिव सधूमैः कुसुमशरेण ताड्यमानमतिबहलवनामोदमत्तमधुकर-
झंकारनिस्वनैर्हुंकारैरिव दक्षिणानिलेन निर्भर्त्स्यमानं मदकलकोकिलकुलकोलाहलैर्वसन्तजयशब्दकलक-
लैरिव मधुमासेनाकुलीक्रियमाणं प्रभातचन्द्रमिव पाण्डुतया परिगृहीतं निदाघगङ्गाप्रवाहमिव
कृशिमानमागतमन्तर्गतानलं चन्दनविटपमिव म्लायन्तमन्यमिवादृष्टपूर्वमिवापरिचितमिव जन्मा-
न्तरमिवोपगतं रूपान्तरेणेव परिणतमाविष्टमिव महाभूताधिष्ठितमिव ग्रहगृहीतमिवोन्मत्तमिव
छलितमिवान्धमिव बधिरमिव मूकमिव विलासमयमिव मदनमयमिव परायत्तचित्तवृत्तिं
परां कोटिमधिरूढं मन्मथावेशस्यानभिज्ञेयपूर्वाकारं तमहमद्राक्षम् ।

अपगतनिमेषेण चक्षुषा तदवस्थं चिरमुद्वीक्ष्य समुपजातविषादो वेपमानेन हृदये-
नाचिन्तयम् । एवं नामायमतिदुर्विषहवेगो मकरकेतुः । येनानेन क्षणेनायमीदृशमव-
स्थान्तरमप्रतीकारमुपनीतः । कथमेवमेकपदे व्यर्थीभवेदेवंविधो ज्ञानराशिः । अहो

बत महच्चित्रम् । तथा नामायमा शैशवाद्धीरप्रकृतिरस्खलितवृत्तिर्मम चान्येषां च मुनिकुमारकाणां स्पृहणीयचरित आसीत् । अद्य त्वितर इव परिभूय ज्ञानमविगणय्य तपःप्रभावमुन्मूल्य गाम्भीर्यं मन्मथेन जडीकृतः । सर्वथा दुर्लभं यौवनमस्खलितमिति । उपसृत्य च तस्मिन्नेव शिलातलैकपार्श्वे समुपविश्यांसदेशावसक्तपाणिस्तमनुन्मीलितलोचनमेव सखे पुण्डरीक कथय किमिदमित्यपृच्छम् । अथ सुचिरसंमीलनालग्नमिव कथमपि प्रयत्नेनानवरतरोदनवशादुपजातारुणभावमश्रुजलपटलपूरप्लावितमुत्कुपितमिव सवेदनमिव स्वच्छांशुकान्तरितरक्तकमलवनच्छायं चक्षुरुन्मील्य मन्थरया दृष्ट्या सुचिरं विलोक्य मामायततरं निश्वस्य लज्जाविशीर्यमाणविरलाक्षरं सखे कपिञ्जल विदितवृत्तान्तोपि किं मां पृच्छसीति कृच्छ्रेण शनैः शनैरवदत् । अहं तु तदाकर्ण्य तदवस्थयैवाप्रतीकारविकारोयं तथापि सुहृदा सुहृदसन्मार्गप्रवृत्तो यावच्छक्तितः सर्वात्मना निवारणीय इति मनसावधार्याब्रवम् ।

सखे पुण्डरीक सुविदितमेतन्मम । केवलमिदमेव पृच्छामि । यदेतदारब्धं भवता किमिदं गुरुभिरुपदिष्टम् । उत धर्मशास्त्रेषु पठितम् । उत धर्मार्जनोपायोयम् । उतापरस्तपसां प्रकारः । उत स्वर्गगमनमार्गोयम् । उत व्रतरहस्यमिदम् । उत मोक्षप्राप्तियुक्तिरियम् । आहोस्विदन्यो नियमप्रकारः । कथमेतद्युक्तं भवतो मनसापि चिन्तयितुं किं पुनराख्यातुमीक्षितुं वा । किमप्रबुद्ध इवानेन मन्मथहतकेनोपहासास्पदतां नीयमानमात्मानं नावबुध्यसे । मूढो हि मदनेनायास्यते । का वा सुखाशा साधुजननिन्दितेष्वेवंविधेषु प्राकृतजनबहुमतेषु विषयेषु भवतः । स खलु धर्मबुद्ध्या विष-

लतावनं सिञ्चति कुवलयमालेति निस्त्रिंशलतामालिङ्गति कृष्णागुरुधूमलेखेति कृष्णसर्पमवगूहते रत्नमिति ज्वलन्तमङ्गारमभिस्पृशति मृणालमिति दुष्टवारणदन्तमुसलमुन्मूलयति मूढो विषयोपभोगेष्वनिष्टानुबन्धिषु यः सुखबुद्धिमारोपयति । अधिगतविषयतत्त्वोपि कस्मात्खद्योत इव ज्योतिर्निवार्यमिदं ज्ञानमुद्वहसि । यतो न निवारयसि प्रबलरजःप्रसरकलुषितानि स्रोतांसीवोन्मार्गप्रस्थितानीन्द्रियाणि न नियमयसि च क्षुभितं मनः । कोयमनङ्गो नाम । धैर्यमवलम्ब्य निर्भर्त्स्यतामयं दुराचारः । इत्येवं वदत एव मे वचनमाक्षिप्य प्रतिपक्ष्मान्तरालप्रवृत्तबाष्पवेणिकं प्रमृज्य चक्षुः करतलेन पाणौ मामवलम्ब्यावोचत् । सखे किं बहुनोक्तेन । सर्वथा स्वस्थोसि । आशीविषविषवेगविषमाणामेतेषां कुसुमचापसायकानां पतितोसि न गोचरे । सुखमुपदिश्यते परस्य । यस्य चेन्द्रियाणि सन्ति मनो वा विद्यते यः पश्यति वा शृणोति वा श्रुतमवधारयति वा यो वा शुभमिदं न शुभमिदमिति विवेक्तुमलं स खलूपदेशमर्हति । मम तु सर्वमेवेदमतिदूरापेतम् । अवष्टम्भो ज्ञानं धैर्यं प्रतिसंख्यानमित्यस्तमितैषा कथा । कथमप्येवमेवायत्नविधृतास्तिष्ठन्त्यसवः । दूरातीतः खलूपदेशकालः । समतिक्रान्तो धैर्यविसरः । गता प्रतिसंख्यानवेला । अतीतो ज्ञानावष्टम्भसमयः । केन वान्येनास्मिन्समये भवन्तमपहायोपदेष्टव्यमुन्मार्गप्रवृत्तिनिवारणं वा करणीयम् । कस्यान्यस्य वा वचसि मया स्थातव्यम् । को वापरस्त्वत्समो मे जगति बन्धुः । किं करोमि । यन्न शक्नोमि निवारयितुमात्मानम् । इयमनेनैव क्षणेन भवता दृष्टा दुष्टावस्था । तद्गत इदानीमुपदेशकालः । यावत्प्राणिमि तावदस्य

कल्पान्तोदितद्वादशदिनकरकिरणातपतीव्रस्य मदनसंतापस्य प्रतिक्रियां क्रियमाणामिच्छामि । पच्यन्त इव मेऽङ्गानि । उत्क्वथ्यत इव हृदयम् । प्लुष्यत इव दृष्टिः । ज्वलतीव शरीरम् । अत्र यत्प्राप्तकालं तत्करोतु भवान् । इत्यभिधाय तूष्णीमभवत् ।

एवमुक्तोप्यहमेनं प्राबोधयं पुनः पुनः । यदा शास्त्रोपदेशविशदैः सनिदर्शनैः सेतिहासैश्च वचोभिः सानुनयं सोपग्रहं चाभिधीयमानोपि नाकरोत्कर्णे तदाहमचिन्तयम् । अतिभूमिमयं गतो न शक्यते निवर्तयितुम् । इदानीं निरर्थकाः खलूपदेशाः । तत्प्राणपरिरक्षणेपि तावदस्य यत्नमाचरामि । इति कृतमतिरुत्थाय गत्वा तस्मात्सरसः सरसा मृणालिकाः समुद्धृत्य कमलिनीपलाशानि जललवलाञ्छितान्यादाय गर्भधूलिकषायपरिमलमनोहराणि च कुमुदकुवलयकमलानि गृहीत्वागत्य तस्मिन्नेव लतागृहशिलातले शयनमस्याकल्पयम् । तत्र च सुखनिषण्णस्य प्रत्यासन्नवर्तिनां चन्दनविटपादीनां मृदूनि किसलयानि निष्पीड्य तेन स्वभावसुरभिणा तुषारशिशिरेण रसेन ललाटिकामकल्पयम् । आ चरणतलाद्ङ्गचर्चां चारचयम् । अभ्यर्णपादपस्फुटितवल्कलविवरशीर्णेन च करसंचूर्णितेन कर्पूररेणुना स्वेदप्रतीकारमकरवम् । उरोनिहितचन्दनद्रवार्द्रवल्कलस्य स्वच्छसलिलसीकरनिकरस्राविणा कदलीदलेन व्यजनक्रियामन्वतिष्ठम् । एवं च मुहुर्मुहुरन्यदन्यन्नलिनदलशयनमुपकल्पयतो मुहुर्मुहुश्चन्दनचर्चामारचयतो मुहुर्मुहुश्च स्वेदप्रतिक्रियां कुर्वतः कदलीदलेनानवरतं वीजयतः समुदभून्मे मनसि चिन्ता । नास्ति खल्वसाध्यं नाम भगवतो मनोभुवः । क्वायं हरिण इव वनवासनिरतः स्वभावमुग्धो जनः । क्व च विविधविलासरसराशिर्गन्धर्वराजपुत्री महाश्वेता । सर्वथा नहि किंचिदस्य

दुर्घटं दुष्करमनायत्तमकर्तव्यं वा जगति । दुरुपपादेष्वर्थेष्वयमवज्ञया विचरति । नायं केनापि प्रतिकूलयितुं शक्यते । का वा गणना सचेतनेषु । अपगतचेतनान्यपि संघटयितुमलं यद्यस्मै रोचते । तत्कुमुदिन्यपि दिनकरकरानुरागिणी भवति । कमलिन्यपि शशिकरद्वेषमुज्झति । निशापि वासरेण सह मिश्रतामेति । ज्योत्स्नाप्यन्धकारमनुवर्तते । छायापि प्रदीपाभिमुखमवतिष्ठते । तडिदपि जलदे स्थिरतां व्रजति । जरापि यौवनेन संचारिणी भवति । किं वा तस्य दुःसाध्यमपरम् । एवंविधो येनायमगाधगाम्भीर्यसागरस्तृणवल्लघुतामुपनीतः । क्व तत्तपः । क्वेयमवस्था । सर्वथा निष्प्रतीकारेयमापदुपस्थिता । किमिदानीं कर्तव्यम् । किं वा चेष्टितव्यम् । कां दिशं गन्तव्यम् । किं शरणम् को वोपायः । कः सहायः । कः प्रकारः । का युक्तिः । कः समाश्रयः । येनास्यासवः संधार्यन्ते । केन वा कौशलेन कतमया वा युक्त्या कतरेण वा प्रकारेण केन वावष्टम्भेन कया वा प्रज्ञया कतमेन वा समाश्वासनेनायं जीवेत् । इत्येते चान्ये च मे विषण्णहृदयस्य संकल्पाः प्रादुरासन् । पुनश्चाचिन्तयम् । किमनया ध्यातया निष्प्रयोजनया चिन्तया । प्राणास्तावदस्य येन केनचिदुपायेन शुभेनाशुभेन वा रक्षणीयाः । तेषां च तत्समागममेकमपहाय नास्त्यपरः संरक्षणोपायः । बालभावादप्रगल्भतया च तपोविरुद्धमनुचितमुपहासमिवात्मनो मदनव्यतिकरं मन्यमानो नियतमेकोच्छ्वासावशेषजीवितोपि नायं तस्याः स्वयमभिगमनेन पूरयति मनोरथम् । अकालान्तरक्षमश्चायमस्य मदनविकारः । सततमतिगर्हितेनाकृत्येनापि रक्षणीया-

न्मन्यन्ते सुहृदसून्साधवः । तदतिह्रेपणमकर्तव्यमप्येतदस्माकमवश्यकर्तव्यतामापतितम् । किं
चान्यत्क्रियते । का चान्या गतिः । सर्वथा प्रयामि तस्याः सकाशम् । आवेद-
याम्येतामवस्थाम् । इति चिन्तयित्वा कदाचिदनुचितव्यापारप्रवृत्तं मां विज्ञाय संजात-
लज्जो निवारयेदित्यनिवेद्यैव तस्मै तत्प्रदेशात्सव्याजमुत्थायागतोऽहम् । तदेवमवस्थिते य-
दत्रावसरप्राप्तमीदृशस्य चानुरागस्य सदृशमस्मदागमनस्य चानुरूपमात्मनो वा समुचितं तत्र
प्रभवति भवती । इत्यभिधाय किमियं वक्ष्यतीति मन्मुखासक्तदृष्टिस्तूष्णीमासीत् ।

अहं तु तदाकर्ण्य सुखामृतमये ह्रद इव निमग्ना रतिरसमयमुदधिमिवावतीर्णा स-
र्वानन्दानामुपरि वर्तमाना सर्वमनोरथानामग्रमिवाधिरूढा सर्वोत्सवानामतिभूमिमिवाधिशयाना
तत्कालोपजातया लज्जया किंचिदवनम्यमानवदनत्वादस्पृष्टकपोलोदरैर्ग्रथितैरिवोपर्युपरि पतनानुबन्ध-
दर्शितमालाक्रमैरप्राप्तपक्ष्मसंश्लेषतयोपजातप्रथिमभरैरमलैरानन्दबाष्पजलबिन्दुभिः स्रवद्भिरावेद्यमानप्र-
हर्षप्रसङ्गा तत्क्षणमचिन्तयम् । दिष्ट्या तावदयमनङ्गो मामिव तमप्यनुबध्नाति । यत्स-
त्यमेतेन मे संतापयताप्यंशेन दर्शितानुकूलता । यदि च सत्यमेव तस्येदृशी दशा व-
र्तते ततः किमिव नोपकृतमनेन । किं वा नोपपादितम् । को वानेनापरः स-
मानो बन्धुः । कथं वा कपिञ्जलस्य स्वप्नेऽपि वितथा भारती प्रशान्ताकृतेरस्माद्वद-
नान्निष्क्रामति । इत्थंभूते किं मयापि प्रतिपत्तव्यम् । तस्य वा पुरः किमभिधात-
व्यम् इत्येवं विचारयन्त्या एव प्रविश्य ससंभ्रमा प्रतीहारी मामकथयत् । भर्तृदारिके
त्वमस्वस्थशरीरेति परिजनादुपलभ्य महादेवी प्राप्तेति । तच्च श्रुत्वा कपिञ्जलो महा-

जनसंमर्दभीरुः सत्वरमुत्थाय राजपुत्रि महानयमुपस्थितः कालातिपातो भगवांश्च भुवनत्रयचूडामणिरस्तमुपगच्छति दिवसकरस्तद्गच्छामि सर्वथाभिमतसुहृत्प्राणरक्षादक्षिणार्थमयमुपरचितोऽञ्जलिरेष मे परमो विभव इत्यभिधाय प्रतिवचनकालमप्रतीक्ष्यैव पुरोयायिनाम्बायाः प्रविशता कनकवेत्रलताकरेण प्रतीहारीजनेन कञ्चुकिलोकेन गृहीतताम्बूलकुसुमपटवासाङ्गरागेण चामरव्यग्रपाणिना कुब्जकिरातबधिरवामनवर्षधरकलमूकानुगतेन परिजनेन सर्वतः संरुद्धे द्वारदेशे कथमप्यवाप्तनिर्गमः प्रययौ । अम्बा तु मत्समीपमागत्य सुचिरं स्थित्वा स्वभवनमयासीत् । तया तु तत्रागत्य किं कृतं किमभिहितं किमाचेष्टितमिति शून्यहृदया सर्वं नालक्षयम् ।

गतायां च तस्यामस्तमुपगते भगवति हारीतहरितवाजिनि सरोजिनीजीवितेश्वरे चक्रवाकसुहृदि सवितरि लोहितायमाने पश्चिमाशामुखे हरितायमानेषु कमलवनेषु नीलायमाने पूर्वदिग्भागे पातालपङ्ककलुषेण महाप्रलयजलधिपयःपूरेणेव तिमिरेणावष्टभ्यमाने जीवलोके किंकर्तव्यतामूढा तामेव तरलिकामपृच्छम् । अयि तरलिके कथं न पश्यसि दृढमाकुलं मे हृदयमप्रतिपत्तिविह्वलानि चेन्द्रियाणि । न स्वयमण्वपि कर्तव्यमलमस्मि ज्ञातुम् । उपदिशतु मे भवती यदत्र सांप्रतम् । अयमेवं त्वत्समक्षमेवाभिधाय गतः कपिञ्जलः । यदि तावदितरकन्यकेव विहाय लज्जामुत्सृज्य धैर्यमवमुच्य विनयमचिन्तयित्वा जनापवादमतिक्रम्य सदाचारमुल्लङ्घ्य शीलमवगणय्य कुलमङ्गीकृत्यायशो रागान्धवृत्तिरननुज्ञाता पित्रानन्नुमोदिता मात्रा स्वयमुपगम्य ग्राहयामि पाणिमेवं गुरुजनातिक्रमादधर्मो महान् । अथ

धर्मानुरोधादितरपक्षावलम्बनद्वारेण मृत्युमङ्गीकरोम्येवमपि प्रथमं तावत्स्वयमागतस्य प्रथमप्रणयिनस्तत्रभवतः कपिञ्जलस्य प्रणयप्रसरभङ्गः । पुनरपरं यदि कदाचित्तस्य जनस्य मत्कृतादाशाभङ्गात्प्राणविपत्तिरुपजायते तदपि मुनिजनवधजनितं महदेनो भवेत् ॥ इत्येवमुच्चारयन्त्यामेव मय्यासन्नचन्द्रोदयजन्मना विरलविरलेनालोकेन वसन्तवनराजिरिव कुसुमरजसा धूसरतां वासवी दिगयासीत् ।

ततः शशिकेसरिकरविदार्यमाणतमःकरिकुम्भसंभवेन मुक्ताफलक्षोदेनेव धवलतामुपनीयमानमुदयगिरिसिद्धसुन्दरीकुचच्युतेन चन्दनचूर्णराशिनेव पाण्डुरीक्रियमाणं चलितजलधिजलकल्लोलानिलोल्लासितेन वेलापुलिनसिकतोद्गमेनेव पाण्डुतामापाद्यमानं पश्चिमेतरदिन्दुधाम्ना दिगन्तरमदृश्यत । शनैः शनैश्चन्द्रदर्शनान्मन्दमन्दस्मितताया दशनप्रभेव ज्योत्स्ना निष्पतन्ती निशाया मुखशोभामकरोत् । तदनु रसातलादवनीमवदार्योद्गच्छता शेषफणामण्डलेनेव रजनीकरबिम्बेनाराजत रजनी । क्रमेण च सकलजीवलोकानन्दकेन कामिनीजनवल्लभेन किंचिदुन्मुक्तबालभावेन मकरध्वजबन्धुभूतेन समुपारूढरागेण सुरतोत्सवोपभोगैकयोग्येनामृतमयेन यौवनेनेवारोहता शशिना रमणीयतामनीयत यामिनी ।

अथ तं प्रत्यासन्नसमुद्रविद्रुमप्रभापाटलितमिवोदयगिरिसिंहकरतलाहतहरिणशोणितशोणीकृतमिव रतिकलहकुपितरोहिणीचरणालक्तकरसलाञ्छितमिवाभिनवोदयरागलोहितं रजनिकरमुदितं विलोक्यान्तर्ज्वलितमदनानलाप्यन्धकारितहृदया तरलिकोत्सङ्गविधृतशरीरापि मन्मथहस्तवर्तिनी चन्द्रगतनयनापि मृत्युमालोकयन्ती तत्क्षणमचिन्तयम् । एकत्र खलु मदनमधुमासमलयमारुतप्रभृतयः

समस्ताः । एकत्र चायं पापकारी चन्द्रहतको न शक्यते सोढुम् । इदमतिदुर्विषह्यमदनवेदनातुरं च मे हृदयम् । अस्य चोद्गमनमिदं सदाहज्वरग्रस्तस्याङ्गारवर्षः शीतार्तस्य तुषारपातो विषस्फोटमूर्छितस्य कृष्णसर्पदंशः । इत्येवं विचिन्तयन्तीमेव चन्द्रोदयोपनीता कमलवनम्लानिनिद्रेव मूर्छा मां निमीलितलोचनामकार्षीत् । अचिरेण च संभ्रान्ततरलिकोपनीताभिश्चन्दनचर्चाभिस्तालवृन्तानिलैश्चोपलब्धसंज्ञा तामेवाकुलाकुलां मृतेनिवाधिष्ठितां विषादेन मल्ललाटविधृतस्वच्चन्द्रकान्तमणिशलाकामविच्छिन्नबाष्पजलधारान्धकारितमुखीं रुदन्तीं तरलिकामपश्यम् । उन्मीलितलोचनां च मां सा कृतपादप्रणामा चन्दनपङ्काद्रेंण करयुगलेन बद्धाञ्जलिरवादीत् । भर्तृदारिके किं लज्जया गुरुजनापेक्षया वा । प्रसीद प्रेषय माम् । आनयामि ते हृदयदयितं जनम् । उत्तिष्ठ स्वयं वा तत्र गम्यताम् । अतः परमसमर्थासि सोढुमिमं प्रबलचन्द्रोदयविजृम्भमाणोत्कलिकाशतमुदधिमिव मकरचिह्नम् । इत्येवंवादिनीं तामवोचम् । उन्मत्ते किं मन्मथेन । नन्वयं सर्वविकल्पानपहरन्सर्वोपायदर्शनान्युत्सारयन्सर्वनिन्तरायानन्तरयन्सर्वसंदेहानपनयन्सर्वशङ्कास्तिरस्कुर्वंल्लज्जामुन्मूलयन्स्वयमभिगमनलाघवदोषमावृण्वन्कालातिपातं परिहरन्नागत एव मृत्योस्तस्यैव वा सकाशं नेता कुमुदबान्धवः । तदुत्तिष्ठ यथाकथंचिदनुगमनेन जीविता संभावयामि हृदयदयितमायासकारिणं जनम् । इत्यभिदधाना मदनमूर्छाखेदविह्वलैरङ्गैः कथंचिदवलम्ब्य तामेवोदतिष्ठम् । उच्चलितायाश्च मे दुर्निमित्तनिवेदकमस्पन्दत दक्षिणं लोचनम् । उपजातशङ्का चाचिन्तयमिदमपरं किमप्युपक्षिप्तं दैवेनेति ।

अथ नातिदूरोद्गतेन त्रिभुवनप्रासादमहाप्रणालानुकारिणा सुधासलिलप्लवानिव वहता चन्दनरसनिर्झरनिकरानिव क्षरता श्वेतगङ्गाप्रवाहसहस्राणीव वमतामृतसागरपूरानिवोद्गिरता चन्द्रमण्डलेन प्लाव्यमाने ज्योत्स्नया भुवनान्तराले श्वेतद्वीपनिवासमिव सोमलोकदर्शनसुखमिवानुभवति जने महावराहदंष्ट्रामण्डलनिभेन शशिना क्षीरसागरोदरादिवोद्ध्रियमाणे महीमण्डले प्रतिभवनमङ्गनाजनेन विकचकुमुदगन्धैश्चन्दनोदकैरुपह्रियमाणेषु चन्द्रोदयार्घेषु कामिनीप्रहितसुरतदूतीसहस्रसंकुलेषु राजमार्गेषु नीलांशुकरचितावगुण्ठनासु चन्द्रालोकभयचकितासु कमलवनलक्ष्मीष्विव नीलोत्पलप्रभापिहितास्वितस्ततः पलायमानास्वभिसारिकासु प्रतिकुमुदमाबद्धमधुकरमण्डलासु प्रबुध्यमानासु भवनदीर्घिकाकुमुदिनीषु स्फुटितकुमुदवनबहलधूलिधवलितोदरे निशानदीपुलिनायमानेन्तरिक्षे चन्द्रोदयानन्दनिर्भरे महोदधाविव रतिरसमय इवोत्सवमय इव विलासमय इव प्रीतिमय इव जीवलोके शशिमणिप्रणालनिर्झरप्रमोदमुखरमयूररवरम्ये प्रदोषसमये गृहीतविविधकुसुमताम्बूलाङ्गरागपटवासचूर्णया तरलिकयानुगम्यमाना तेनैव मूर्छानिहितेन किंचिदाश्यानचन्दनललाटिकालग्नधूसरालकेन चन्दनरसचर्चाङ्गरागवेषेणार्द्रार्द्रेण तथैव च तया कण्ठस्थितयाक्षमालया श्रवणशिखरचुम्बिन्या च पारिजातमञ्जर्या पद्मरागरत्नरश्मिनिर्मितेनेव रक्तांशुकेन कृतशिरोवगुण्ठना केनचिदात्मीयेनापि परिजनेनानुपलक्ष्यमाणा तस्मात्प्रासादशिखरादवातरम् ।

अवतीर्य च पारिजातकुसुममञ्जरीपरिमलाकृष्टेन रिक्तीकृतोपवनेन कुमुदवनान्यपहाय धावता मधुकरजालेन नीलपटावगुण्ठनविभ्रममिव संपादयतानुबध्यमाना प्रमदवनपक्षद्वारेण निर्गत्य तत्समीपमुदचलम् । प्रयान्ती च तरलिकाद्वितीयमपरिजनमात्मानमवलोक्याचिन्तयम् ।

प्रियतमाभिसरणप्रवृत्तस्य जनस्य किमिव कृत्यं बाह्येन परिजनेन । नन्वेत एव परि-
जनलीलामुपदर्शयन्ति । तथा हि । समारोपितशरासनासक्तसायकोनुसरति कुसुमायुधः ।
दूरप्रसारितकरः कर्षति शशी । प्रस्खलनभयात्पदे पदेवलम्बते रागः । लज्जां पृष्ठ-
तः कृत्वा पुरः सहेन्द्रियैर्धावति हृदयम् । निश्चयमारोप्य नयत्युत्कण्ठेति । प्रकाशं
चावदम् । अयि तरलिकेपि नाम मामिवायमिन्दुहतकस्तमपि किरणकचग्रहाकृष्टमभिमुखमा-
नयेत् । इत्येवंवादिनीं च मां सा विहस्याब्रवीत् । भर्तृदारिके मुग्धासि । किम-
स्य तेन जनेन । अयमात्मनैव तावन्मदनातुर इव भर्तृदारिकायां तास्ताश्चेष्टाः करो-
ति । तथा हि । प्रतिबिम्बच्छलेन स्वेदसलिलकणिकाचितं चुम्बति कपोलयुगलम् । ला-
वण्यवति पयोधरभारे निपतति प्रस्फुरितकरः । स्पृशति रशनामणीन् । निर्मलनख-
लग्नमूर्तिः पादयोः पतति । किंचास्य मदनातुरस्येव वपुस्तापाच्छुष्कचन्दनालेपपाण्डुतामु-
द्वहति । मृणालवलयधवलान्करान्धत्ते । प्रतिमाव्याजेन स्फटिकमणिकुट्टिमेषु निपतति ।
केतकीगर्भकेसरधूलिधूसरपादः कुमुदसरांस्यवगाहते । सलिलसीकरार्द्रान्छशिमणीन्करैरामृशति ।
द्वेष्टि विघटितचक्रवाकमिथुनानि कमलवनानि । एतैश्चान्यैश्च तत्कालोचितैरालापैस्तया सह
तमुद्देशमभ्युपागमम् । तत्र च मार्गलताकुसुमरजोधूसरं चरणयुगलं कैलासतटाच्चन्द्रोदयप्र-
सुतचन्द्रकान्तमणिप्रस्रवणे प्रक्षालयन्ती यस्मिन्प्रदेशे स आस्ते तस्मिन्नेव चास्य सरसः प-
श्चिमे तटे पुरुषस्येव रुदितध्वनिं विप्रकर्षान्नातिव्यक्तमुपालक्षयम् । दक्षिणेक्षणस्फुरणेन
च प्रथममेव मनस्याहितशङ्का तेन सुतरामवदीर्णहृदयेव किमप्यनिष्टमन्तःकथयतेव विषण्णे-

नान्तरात्मना तरलिके किमिदमिति सभयमभिदधाना वेपमानगात्रयष्टिस्तदभिमुखमतित्वरित-
मगच्छम् ।

भट्टबाणस्य कादम्बर्यां

महाश्वेतावृत्तान्तः ।